

MESCİD-İ AKSA'DA İBADET VE KUDÜS İLE HALİL'İ ZİYARET: FIKHÎ HÜKÜM VE TARTIŞMALAR

WORSHIP IN MASJID AL-AQSA AND VISITS TO JERUSALEM AND AL-KHALİL: FIKHÎ RULINGS AND DISCUSSIONS

Geliş Tarihi: 17.02.2022 Kabul Tarihi: 26.08.2022

✉ **EMİNE NUREFŞAN DİNÇ**
DR. ÖGR. ÜYESİ
NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
orcid.org/0000-0002-5381-7386
endinc@nku.edu.tr

ÖZ

Mescid-i Aksâ, Müslümanlar nezdinde mukaddes kabul edilen üç mescitten biridir. Hz. Peygamber'den Mescid-i Aksâ'ya ziyarette bulunup ibadet etmenin faziletine dair birçok hadis rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'in hadislerindeki faziletlere nail olmak isteyen Müslümanlar tarih boyunca inkân bula-bildiklerinde Kudüs'e ve Mescid-i Aksâ'ya gitmiş, bu mescitte ibadetlerini eda etmişlerdir. Kudüs ve civarında bulunmuş peygamberlerin makamlarına, onlarla irtibatlı olduğu rivayet edilen mekânlara hürmet göstermiş, Kudüs ziyaretleri esnasında bu mahalleri ziyaret etmeyi de çoğunlukla itiyat haline getirmişlerdir. Ancak bu mekânlara dair haberlerin güvenilirliği ile ziyaretlerin meşrûyeti âlimler arasında tartışma konusu olmuştur.

Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'da îfâ edilen ibadetlerin faziletlerine dair hadisleri fakihler tarafından da mütalaa edilmiş, bu hadisler üzerine çeşitli hükümler bina edilmiştir. Bu çalışmanın ilk bölümünün konusunu fikhî kitaplarında yer alan bu ahkâm teşkil etmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Müslümanların Mescid-i Aksâ civarında Hz. Peygamber ya da diğer peygamberlerle alakalı olduğu rivayet edilen mahallere, Hz. İbrâhim'in kabrine yaptıkları ziyaretlerin meşrûyetine ve bu mekânlara dair rivayetlerin güvenilirliğine yönelik tartışmalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mescid-i Aksâ, Kudüs, Mescid-i Aksâ ile Alakalı Fikhî Hükümler, Kudüs Ziyareti, Halil Ziyareti.

ABSTRACT

Masjid al-Aqsa is one of the three masjids that Muslims consider sacred. Many hadiths have been narrated from the Prophet Muhammad about the virtue of visiting Masjid al-Aqsa, performing their worships in this masjid. Muslims who wanted to attain the good virtues in the hadiths of the Prophet Muhammad went to Jerusalem and Masjid al-Aqsa whenever they could find the opportunity throughout history and performed their worships there. They showed respect to the authorities of the prophets who were in and around Jerusalem and the places narrated to be related to them, and they mostly made it a habit to visit these places during their visit to Jerusalem.

The hadiths of the Prophet Muhammad on the virtues of worship performed in Masjid al-Aqsa were also studied by the al-fuqahâ [jurists], and various rulings were established on these hadiths. The subject of the first part of this study is these rulings contained in Fiqh books. In the second part of the study, discussions about the legitimacy of the visits to the places related to the prophets in the vicinity of Masjid al-Aqsa and to the tomb of Prophet Abraham, and the reliability of narrations about these places are addressed.

Keywords: Masjid al-Aqsa, Jerusalem, Fiqhî rulings about Masjid al-Aqsa, Jerusalem visitation, Khalil visitation.

SUMMARY

Masjid al-Aqsa is the third masjid that Muslims consider sacred after Masjid al-Haram and al-Masjid an-Nabawi. The facts that Masjid al-Aqsa and its surroundings are stated as blessed in the Quran, the miracle of Mi'rāj occurred there, and it is the first qibla that the Prophet Muhammad and the first Muslims faced while performing their prayers indicate the value and worth of this masjid. The Prophet Muhammad encouraged this sacred masjid to be visited, and there are many narrations about this topic in the hadith sources. These hadiths were also reviewed by the al-fuqahā [jurists], and various fiqhī rulings were extracted from these hadiths. Hadiths are included in many fiqh books, and al-fuqahā have explained how to understand them. One of these hadiths is the hadith stating that only Masjid al-Haram, al-Masjid an-Nabawi, and Masjid al-Aqsa can be visited for normal visits. Regarding this hadith, al-fuqahā have made interpretations. For example, these three masjids are superior to other masjids, and these three masjids can be visited only to pray to be blessed more.

There are narrations in fiqh books reporting that, according to the Prophet Muhammad, prayers performed in Masjid al-Harām, al-Masjid an-Nabawi, and Masjid al-Aqsā are superior to the prayers performed in other masjids. Al-fuqahā have discussed whether the ruling in these narrations includes Sunnah prayers. While the Hanafī sect and the Mālikī sect consider the provision of virtue only for obligatory prayers, the Shāfi'ī sect and the Hanbalī sect believe that this provision also covers Sunnah prayers. Based on this provision, some scholars have assumed that it is more virtuous to practice i'tiqāf in these masjids.

The hadiths of the Prophet Muhammad referring to the virtue of wearing ihram in Jerusalem were taken as a basis by al-fuqahā, especially in the fiqh issues related to the place of ihram and miqat. Considering these narrations, wearing ihram before arriving at the miqat place was considered more appropriate in the Hanafī sect. In the Shāfi'ī sect, it is essential not to wear ihram before the miqat, but wearing ihram in Masjid al-Aqsa was considered an exception and recommended. In the Hanbalī sect, wearing an ihram before the miqat was considered inappropriate, while wearing ihram in Masjid al-Aqsa was exempted from this provision. These narrations have also been one of the most important ways of establishing a connection between Hajj and Umrah worships and Masjid al-Aqsa visits. For centuries, many pilgrims first visited Masjid al-Aqsa and then continued their way.

In the sources, other recommended practices such as fasting in Masjid al-Aqsā and reading the Quran from beginning to end are also mentioned. These practices are based on the advice and acts of the predecessor.

Another superior characteristic of Jerusalem and its surroundings is that these lands have been a homeland for many prophets. In this region, there are many places said to be associated with the Prophets. In this respect, especially the city of al-Khalīl is also extremely important. It has been said that the graves of Abraham, Jacob and Elijah and wives of these prophets are in this city. It has become a tradition for the visitors of Jerusalem and Masjid al-Aqsā mostly to visit these places. However, visiting these places has been debated by scholars. Taqī ad-Dīn Ibn Taymiyyah and Ibn Qayyim al-Jawziyya and the followers of these two scholars claimed that the narrations related to these places were untrue, and the visits to these places were not legitimate. To prove it, they mentioned the hadith of the Prophet Muhammad stating that only Masjid al-Harām, al-Masjid an-Nabawī, and Masjid al-Aqsā can be visited for normal visits.

Scholars such as Ibn Hajar al-Haytamī and ‘Abd al-Ghanī al-Nābulusī rejected these opinions and suggested that the narrations about these places were reliable and the visits were legitimate. They emphasized that the mentioned hadith referred to the superiority of these sacred masjids and did not prohibit going to the said places of visit. al-Nābulusī asserted that the information about these places reached the degree of tawātur to transfer from the predecessor to the successor.

Tabarruk with prophets and significant religious people is controversial among scholars. For those who accepted Tabarruk, visits to Jerusalem and its surroundings were evaluated in this context. However, some untrue rumors and bid’ahs related to this issue have become widespread over time, and Islamic scholars have opposed them.

The subject of the first part of this study is this rulings contained in the fiqh books. Discussions about the legitimacy of the Muslims’ visits to the places reported to be related to the Prophet Muhammad or other prophets in the vicinity of Masjid al-Aqsa and to the tomb of Abraham and the reliability of the narrations about these places were addressed in the second part of the study.

GİRİŞ

Mescid-i Aksâ, Müslümanların gönlünde daima müstesna bir yere sahip olmuştur. Zira Mescid-i Aksâ'nın ve çevresindeki toprakların kudsiyeti bizzat Kur'ân-ı Kerîm tarafından bildirilmiş, Hz. Peygamber'den bu mescidin üstün hususiyetlerine dair birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu hadislerden bilhassa Kudüs'ü ziyaret edip bu mescitte namaz kılmanın, ihrama girmenin faziletini bildiren hadisler fıkıh kitaplarında da yer almış, Mescid-i Aksâ ziyaretine, bu mescitte eda edilecek ibadetlere ve bu ibadetlerle alakalı çeşitli fikhî meselelere dair hükümler zikredilmiştir. Hz. Peygamber'in hadislerindeki müjdelere nail olmak isteyen Müslümanlar ilk devirlerden itibaren imkân bulabildiklerinde büyük bir şevkle Kudüs'e gitmişler, Mescid-i Aksâ'yı ziyaret edip ibadet yapmışlardır. Hayır ve hasenatta bulunmuşlar, bu mescidin ve şehrin imarına önem vermişlerdir.

Mescid-i Aksâ ve Kudüs ziyaretçileri, çoğunlukla Mescid-i Aksâ sahasında ya da mücâvir mahallerde Hz. Peygamber'le ya da Kudüs'te bulunmuş diğer peygamberlerle irtibatlı olduğu rivayet edilen mekânları, makamları ve eserlerin bulunduğu yerleri de ziyaret etmişlerdir. Zaman içerisinde ya Hz. Peygamber ve Kudüs'te yaşamış diğer peygamberlerle alakalı mekânları tanıtan ve ziyaret esnasında riayet edilecek âdâp ve usûlü konu alan müstakil eserler kalem alınmış ya da Kudüs'le alakalı yazılan bazı kitapların bir bölümü bu konuya hasredilmiştir. Bu çalışmada öncelikle Mescid-i Aksâ'da eda edilen ibadetlere dair fikhî hükümlerle bu hükümlere delil teşkil eden rivayetler ele alınmaktadır. İkinci kısmın konusunu ise bahsi geçen mahalleri ve Hz. İbrâhim'in kabrini ziyaretin fikhî hükmüne dair tartışmalar teşkil etmektedir.

1. Mescid-i Aksâ ile Alakalı Fikhî Hükümler

Kur'ân-ı Kerîm'de Beytü'l-Makdis'in içinde bulunduğu topraklar mukaddes olarak tavsif edilmiş,¹ Mescid-i Aksâ'nın çevresinin mübarek kılındığı bildirilmiştir.² “Kuds” temizlik ve bereket, takdis ise temizlemek, bereketli kılmak

¹ el-Mâide 5/21; el-A'râf 7/137; Arz-ı mukaddese ile alakalı kaviller için bk. Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzi, *Fezâilu'l-Kuds* (Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1400/1980), 67-69.

² el-A'râf 7/137; el-İsrâ 17/1; el-Enbiyâ 21/71, 81; Sebe' 34/18.

manasındadır.³ Tefsirlerde Beytü'l-Makdis'in; bu mescide gelen kimseleri günahlarından arındırması, çevresindeki toprakların ise şirkten uzak bulunup nebîlerin ve müminlerin yaşadığı yerler olması sebebiyle mukaddes olarak vasıflandırıldığı ifade edilmiştir.⁴ Mescid-i Aksâ'nın çevresinin mübarek kılınması ise tefsirlerde bu topraklara nehir, ağaç, ekin ve ürünlerle bereket ihvan edilmesi; buranın peygamberlerin yaşadığı, vahyin ve meleklerin indiği yer olması ile açıklanmıştır.⁵ Mescid-i Aksâ ve çevresindeki topraklar hakkında nazil olan mezkûr âyetler, bu mescidin Müslümanların ilk kiblesi olması,⁶ Hz. Peygamber'in mi'rac mucizesinin burada vuku bulunması,⁷ Hz. Peygamber'den Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın üstün hususiyetlerine dair rivayet edilen hadisler, Müslümanların bu mukaddes beldeyi ve mescidi ziyaret etmeye büyük iştîyak duymasına vesile olmuştur.

Hz. Peygamber'in ziyaret kastıyla ancak üç mescide gidilebileceğini beyan eden, Mescid-i Aksâ'yı ziyaretin ve bu mescitte namaz kılmanın faziletini bildiren sözleri, hadis kaynaklarında yer aldığı gibi birçok fikhî kitabında da nakledilmiş, bu rivayetlerden birçok fikhî ahkâm çıkarılmıştır.

Bu kısımda ilk olarak Mescid-i Aksâ'yı ziyaret edip bu mescitte namaz kılmanın, sonrasında Mescid-i Aksâ'da ihrama girmenin faziletini bildiren hadisler ve bu hadisler bina edilen fikhî ahkâm ele alınacak, sonrasında selef-i sâlihînin uygulamalarından mervî olan ve müstehap görülen ibadetler ile sâlih ameller hakkında bilgi verilecektir.

1.1. Mescid-i Aksâ'yı Ziyaretin ve Burada Namaz Edasının Faziletini Bildiren Hadislere Dayanan Fikhî Hükümler

Buhârî ve Müslim'in *Sahihleri* başta olmak üzere birçok hadis kitabında rivayet edildiği üzere Hz. Peygamber "*Sadece üç mescide binek bağlanır. (Ancak üç mescide ziyaret kastıyla gidilir.) Mescid-i Harâm'a, Mescid-i Nebevî'ye ve Mescid-i Aksâ'ya.*" buyurmuştur.⁸ Mescid-i Aksâ'da kılınan

³ Ahmed Yûsuf Ebû Halebiyye, "Tahrîcu ehâdis-i fezâil-i Beyti'l-Makdis ve'l-Mescidi'l-Aksâ", *Mecelletu Dirâsâti'l-Kudsî'l-İslâmiyye* 2/1 (1998), 54.

⁴ Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419), 3/67; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'âşî (Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1418), 2/121; Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ, *Tefsîru Ebi's-Suûd İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitabi'l-kerîm* (Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî), 3/23.

⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/3; Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*, 3/247; Ebüssuûd el-İmâdî, *Tefsîru Ebi's-Suûd*, 3/23, 5/3.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rabâ'î İbn Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce* (Riyâd: Dâru's-selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 1429/2008), "İkâme", 56.

⁷ Rivayetler için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Riyâd: Dâru's-selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 1429/2008), "Menâkıbu'l-ensâr", 41; Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kureşî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Riyâd: Dâru's-selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 1429/2008), "İmân", 259.

⁸ Buhârî, "Fadlû's-salât", 1, 6; Müslim, "Hac", 511; İbn Mâce, "İkâme", 196.

namazın faziletine dair ise İbn Mâce'nin Sünen'inde şu hadis rivayet edilmiştir: “Kişinin evinde kıldığı namaza bir, kabile mescidinde kıldığı namaza yirmi beş, cuma namazı kılınan yerlerde kıldığına da beş yüz namaz sevabı verilir. Mescid-i Aksâ'da kıldığı namaza elli bin, benim mescidimde kıldığı namaza da elli bin, Mescid-i Harâm'da kıldığı namaza ise yüz bin namaz sevabı verilir.”⁹ Mescid-i Aksâ'da kılınan namazın faziletine dair beş yüz,¹⁰ bin,¹¹ elli bin¹² şeklinde sayıların zikredildiği başka rivayetler de bulunmaktadır.¹³ Mescid-i Aksâ ile alakalı olarak kaynaklarda yaygın olarak yer alan bir diğer rivayet ise Hz. Peygamber'in Hz. Süleyman'ın duasına dair hadisidir: Hz. Peygamber, Hz. Süleyman'ın Allah'tan üç şey istediğini bildirmiştir. Bunlardan ilki isabetli hüküm verme yeteneğidir. İkincisi kendisinden başka hiç kimseye nasip olmayacak bir saltanattır. Üçüncüsü ise Allah'tan Beytü'l-Makdis'e namaz kılmak maksadıyla gelen kimsenin bu mescidden doğduğu gündeki gibi günahsız çıkması niyazıdır. Hz. Peygamber bu üçüncü istekle alakalı olarak “Hz. Süleyman'ın üçüncü dileğinin de kendisine verilmiş olmasını umuyorum.” buyurmuştur.¹⁴

Fakihler bu hadislerden söz konusu üç mescidin diğer mescitlerden üstün olduğu,¹⁵ daha fazla sevap umarak ibadet etmek maksadıyla sadece bu üç mescide gidilebileceği,¹⁶ mescide mahsus kurbet ve tâat manasının

⁹ İbn Mâce, “İkâme”, 198.

¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî el-Husrevcirdî el-Horasânî, *es-Sünenü's-sağîr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Karaçi-Pakistan: Câmiatü'd-dirâsâti'l-ilmîyye, 1989/1410), 2/211.

¹¹ İbn Mâce, “İkâme”, 196. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Hilâl b. Esed eş-Şeybanî, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaût - Âdil Mürşid vd. (Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 45/597-598.

¹² İbn Mâce, “İkâme”, 198.

¹³ Geniş bilgi için bk. Ebû Abdillâh Bedrüdîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *İ'lâmu's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, thk. Ebû'l-Vefâ Mustafâ el-Merâğî (el-Meclisu'l-a'lâ li's-şuûni'l-İslâmiyye, 1416/1996), 287-288; Rivayetlerin değerlendirilmesi için bk. Halil Kaya, “Mescidü'l-Aksa ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *Dîni, Târihi ve Edebî Açıdan Kudüs*, ed. İbrâhim Çelik vd. (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018), 37-42; Mehmet Emin Çiftçi, “Hadislerde Kudüs ve Mescid-i Aksâ”, *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 20/3 (2020), 330-333.

¹⁴ İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 196; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinân en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (Riyâd: Dâru's-selâm li'n-neşr ve't-tevzi', 1429/2008), “Mesâcid”, 6.

¹⁵ Bedrüdîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Huseyn el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/2000), 6/231; Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî el-Hanefî, *Bedâ'i'u-sanâ'i fi tertîbi's-şerâ'i* (Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1406/1986), 2/113. Süleymân b. 'Ömer b. Mansûr el-'Uceylî el-Ezherî el-Ma'rûf bi'l-Cemel, *Futühâtü'l-Vehhâb bi-tavzihi şerhi Menhecî't-Tullâb el-ma'rûf bi-Hâşiyeti'l-Cemel* (Dâru'l-fikr), 3/360; Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Kazvîni er-Râfi'î, *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz el-ma'rûf bi's-Şerhi'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed 'Ivad - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût-Lübnân: 1417/1997), 12/392.

¹⁶ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz Âbidîn ed-Dîmeşki el-Hanefî, *Reddü'l-muh-*

ancak bu mescitlerde tahakkuk edebileceği manalarını anlamışlardır.¹⁷ Sırasıyla Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'nın namaz edası için en faziletli mescitler olduğu,¹⁸ bu üç mescitte kılınan namazın efdaliyeti¹⁹ hükümleri de çeşitli fıkıh kitaplarında yer almıştır. Bu hususla alakalı olarak Şâfiî fakih Nevevî (ö. 676/1277) "Ashabımız Mescid-i Aksâ'yı ziyaret edip bu mescitte namaz kılmanın müstehap olduğu hususunda icmâ etmişlerdir." ifadesini kullanmıştır.²⁰

Bununla birlikte mezhepler arasında Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'da kılınıp diğer mescitlerde kılınan namazdan daha faziletli olduğu bildirilen namazın farz namazlarla nâfile namazları kapsayıp kapsamadığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Hanefî mezhebinde bilhassa Mescid-i Harâm'da kılınan namaz söz konusu edilerek bu mesele ele alınmıştır. Farz namazlar haricinde kişinin evde kıldığı namazların daha faziletli olduğunu bildiren hadisi²¹ esas alan Hanefî fakihleri bu mescitlerde kılınan nâfile namazların değil de sadece farz namazların efdal olduğu görüşünü benimsemişlerdir.²² Mâlikî mezhebinde de aynı görüş kabul edilmiştir. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise lafzın umum ifade ettiği gerekçesi ile zikredilen hadislerdeki efdaliyet hükmünün farz namazlara ilaveten nâfile namazları da kapsadığı görüşü esas alınmıştır.²³

Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'nın efdaliyeti

târ 'ale'd-Dürri'l-muhtâr (Haskefi'nin *ed-Dürri'l-Muhtâr* ve Timurtâşi'nin *Şerhu Tenviri'l-ebşâr*'ı ile birlikte) (Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1412/1992), 2/627.

¹⁷ Muhammed el-Emîr el-Mâlikî, *Davu's-şümü' şerhu'l-Mecmû fi'l-fikhi'l-Mâlikî*, thk. Muhammed Mahmûd Vele Muhammed el-Emîn el-Mesûmî (Moritanya-Nowakşot: Dâru Yûsuf b. Taşfîn, Mektebetü'l-İmam Mâlik, 1426/2005), 2/188; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Vasîl fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm (Kâhire: Dâru's-selâm, 1417), 7/277.

¹⁸ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1414/1993), 3/132.

¹⁹ Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs el-Hanefî, *Şerhu Muhtasarü'l-Tahâvî*, thk. İsmetullâh 'İnâyetullâh Muhammed, Sâid Bekdâş - Muhammed 'Ubeydullâh Hân - Zeynep Muhammed Hasen Fellâte (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010), 7/500; Hasen b. Ammâr Ali eş-Şürünlâlî el-Mısırî el-Hanefî, *Merâki'l-felâh şerhu metni Nuri'l-izâh* (el-Mektebetü'l-'asriyye, 1425/2005), 263; Cemel, *Hâşiyetü'l-Cemel*, 2/361; İbnü'l-Hâc Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Abderî el-Fâsî el-Mâlikî, *el-Medhal* (Dâru't-türâs), 2/38.

²⁰ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Sübki'nin ve Mutfî'nin *et-Tekmile*'si ile birlikte) (Dâru'l-fıkr), 8/278.

²¹ Buhârî, "Ezân", 81; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 213.

²² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tâhâvî, *Şerhu Muşkilü'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnaût (Müessesetü'r-risâle, 1415/1994), 2/72-73; Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân el-Kudûrî, *et-Tecrîd li'l-Kudûrî*, thk. Muhammed Ahmed Serrâc Ali Cum'a Muhammed (Kahire: Dâru's-selâm, 1427/2006), 12/6518; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/525.

²³ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1379), 3/68.

bazı fıkıh kitaplarında namazın haricinde başka meselelerle alakalı olarak da söz konusu edilmiştir. Bu meselelerden biri itikâfla alakalıdır. İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) bildirdiğine göre efdaliyyet hükmü itikâf için de geçerlidir. Buna göre en faziletli itikâf, Mescid-i Harâm'da, sonra Mescid-i Nebevî'de, sonra da Mescid-i Aksâ'da ifa edilen itikâftır.²⁴

Zikredilen efdaliyyet hükmü nezir konusundaki meselelerden biri ile ilgili olarak da ele alınmış ve fıkıh kitaplarında tartışılmıştır. Buna göre Mescid-i Aksâ'da namaz kılmayı yahut itikâfa girmeyi nezreden bir kimse bu mescide göre daha üstün konumda bulunan Mescid-i Harâm'da yahut Mescid-i Nebevî'de namazını eda etse yahut itikafa girse nezrini yerine getirmiş olur. Ancak başka bir mescitte eda ettiğinde nezrini yerine getirmiş olup olmayacağı ihtilaflıdır.

Fakihlerin cumhuru ile Hanefîlerden Züfer, nezredilen namazın yahut itikâfin ancak Mescid-i Harâm'da ve Mescid-i Nebevî'de eda edildiği takdirde nezrin yerine getirileceği görüşüne sahip olmuşlardır.²⁵ İmam Ebû Hanîfe diğer mescitlerden birinde namazın eda edilmesi yahut itikafa girilmesi durumunda da nezrin yerine getirileceği görüşündedir.²⁶ İmam Şâfiî'nin iki kavlinde biri de bu istikamettedir.²⁷

1.2. Mescid-i Aksâ'da İhrama Girmenin Faziletini Bildiren Hadislere Dayanan Fıkıhî Hükümler

Hz. Peygamber'den Kudüs ve Mescid-i Aksâ ile alakalı olarak rivayet edilen hadislerden bir kısmı Mescid-i Aksâ'da ihram'a girmenin faziletini bildirmektedir. Bu hadisler tarih boyunca birçok hac yolcusunun önce Kudüs'e gidip oradan Hicaz'a geçmesinin en önemli âmillerinden olmuştur.

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Mescid-i Aksâ'da ihrama girmenin fazileti ile alakalı olarak rivayet edilen hadislerde bildirildiğine göre Mescid-i Aksâ'da ihrama giren kimsenin günahları affolunur.²⁸ Ebû Dâvud'un *Sü-*

²⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/441; Nizâmeddin Burhânîpürî el-Belhî vd., *el-Fetâve'l-Âlemgîriyye el-ma'rûfe bi'l-fetâve'l-Hindîyye* (Bulak: el-Matbaatu'l-kübrâ el-emîriyye, 1310), 1/211; İtikâfla alakalı rivayetler ve tenkitleri için bk. Muhammed b. Nasr Ebî Cebel, *Câmi'u ahkâmi'l-mesâcid*, *Ketabpedia*, 161, 1 nolu dipnot.

²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 132; Alâuddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Süleymân el-Merdâvî ed-Dimeşkî es-Sâlihî el-Hanbelî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* (Dâru ih-yâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 3/368-369; Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fazl el-Askalânî eş-Şâfiî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, haz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhibbuddîn el-Hatîb - Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz (Beyrût: Dâru'l-fîkr, 1379), 3/65-66; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *el-Muğni li-Ibni Kudâme*, thk. Tâhâ ez-Zeyni vd. (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1389-1979), 3/211, 10/17; Nizâmeddin Burhânîpürî vd., *el-Fetâve'l-Âlemgîriyye*, 1/115; Muhammed b. Nasr Ebî Cebel, *Câmi'u ahkâmi'l-mesâcid*, 358-360.

²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/132; Nizâmeddin Burhânîpürî vd., *el-Fetâve'l-Âlemgîriyye*, 1/115; Muhammed b. Nasr Ebî Cebel, *Câmi'u ahkâmi'l-mesâcid*, 358-360.

²⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî eş-Şâfiî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rife meâni elfâzi'l-Minhâc* (Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415/1994), 6/251.

²⁸ İbn Mâce, "Menâsik", 49.

nen'inde ise “*Kim hac yahut umre için Mescid-i Aksâ'da ihrama girerse geçmiş günahları affolunur yahut cennet ona vâcip olur.*”²⁹ rivayeti yer almıştır. Benzer bir rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de geçmektedir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde bu rivayetle birlikte hadisin râvilerinden Ümmü Hakîm'in ihrama girmek için Mescid-i Aksâ'ya gittiği bilgisine de yer vermiştir.³⁰ Sahâbeden Mescid-i Aksâ'da ihrama giren başka zâtların da bulunduğu dair rivayetler kaynaklarda mevcuttur. *Muvattâ*'da Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) İliyâ'da (Kudüs'te)³¹ ihrama girdiği bilgisi de nakledilmiştir.³² Muâz b. Cebel (ö. 17/638) ile Ka'bu'l-Hayr'ın da Mescid-i Aksâ'da ihrama girdiğine dair rivayetler bulunmaktadır.³³

Bu hadisler fakihler tarafından ihramla ve mîkat mahalli ile alakalı ahkâm için esas alınan delillerdendir. Hanefî mezhebinde ihrama Beytü'l-Makdis'te girildiğinde geçmiş günahların affolunacağına dair hadise istinaden ihrama mîkat mahalline gelmeden girilmesi efdal kabul edilmiştir.³⁴ Şâfiî mezhebinde mîkattan önce ihrama girilmemesi esastır. Ancak kudsiyeti ve bu rivayetler sebebiyle Mescid-i Aksâ'da ihrama girmek istisna tutulmuş, müstehap görülmüştür.³⁵ Hanbelî mezhebinde ise mîkattan önce ihrama girmek mekruh görülmüştür. Ancak bu rivayetler sebebiyle Mescid-i Aksâ'da ihrama girmek bu hükümden istisna edilmiştir.³⁶

²⁹ Râvî şüpheye düşmüş son kısmın ya “*Günahları affolunur.*” ya da “*Cennet ona vâcip olur.*” şeklinde olduğunu bildirmiştir. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd* (Riyâd: Dâru's-selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 1429/2008), “Menâsik”, 9; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husevcirdî el-Horasânî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed b. Abdülkadir Atâ (Beyrût-Lübân: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2003), 5/44.

³⁰ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de geçen rivayet “*Kim umre yahut hac için Mescid-i Aksâ'da ihrama girerse geçmiş günahları affolunur.*” şeklindedir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 44/181.

³¹ *Muvattâ* şarihi Zurkanî, İliyâ'nın Kudüs olduğunu bildirmiştir. Muhammed b. Abdülbakî b. Yûsuf es-Zürkânî el-Mısrî, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvattâi'l-İmâm Mâlik*, thk. Tâhâ Abdürraîf Sa'd (Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1424/2003), 2/360.

³² Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvattâ*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Abu Dabi: Müessesetü Zâyid b. Sultân âli-Nehyân li'l-A'mâlî'l-Hayriyye ve'l-İnsâniyye, 1425/2004), “Hac”, 25, (3/478).

³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî, *İhtilâfu'l-fukahâ* (Riyâd: Edvâu's-selef, 1420/2000), 399.

³⁴ Kudûrî, *et-Tecrîd*, 4/1764; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/478; Kâsânî, *Bedâ'î'u-sanâ'i*, 2/113.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrût: Dâru'l-ma'rifet, 1410/1990), 7/268; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 7/199-202; Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc* (Abdülhamîd eş-Şirvânî ve Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî'nin Hâşiyeleri ile birlikte) (Mısr: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1357/1983), 4/49.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Müflih b. Muhammed b. Müferric er-Râmîni es-Sâlihî el-Hanbelî, *Kitâbu'l-Furû' ve meahû Tashîhu'l-fürû' li-Âlâuddîn Aliyyi'bni Süleymân el-Murâdî*, thk. Abullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Müessesetü'r-risâle, 1424/2003), 5/315.

Zikredilen rivayetler ve bu rivayetlere dayanan ahkâm hac ve umre maksadıyla Hicaz'a yapılan ziyaretlerle Beytü'l-Makdis ziyareti arasında özel bir bağın tesisinde mühim bir âmil olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi tarih boyunca birçok Müslüman hacca niyet ederek çıktığı seferinde önce Mescid-i Aksâ ziyaretini yapmış, sonra Hicaz'a hareket etmiştir.³⁷ Bu sebepten Müslümanlar arasında, hac menâsikini eda etmek maksadıyla Mekke'ye, Mekke'nin yanı sıra Medine ve Kudüs'e yapılan ziyareti ifade için "Hacce Makdisiyye (حجّة مقدسيّة)" tabiri kullanılır olmuştur.³⁸ Nevevî'nin bildirdiğine göre bu telakki ile hadis olduğu iddiası ile yayılan "Kim bir sene içerisinde benim ve İbrâhim'in (a.s.) kabrini ziyaret ederse, Allah onun için cennete kefil olur." gibi kaviller bazı çevrelerde Mescid-i Aksâ ziyareti ile Hz. İbrâhim'in kabrini ziyaretin hac ibadetinin mütemmim cüz'ü olduğu şeklinde bir algının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Hz. İbrâhim'in kabrini ziyarete dair zikredilen kavlin "münker" olduğunu ifade eden Nevevî, bu gibi kavillerin ve umumun dilindeki "أقدس حجّتي" gibi tabirlerin hacdan önce veya sonra Mescid-i Aksâ ziyaretinin yaygınlaşmasına sebebiyet verdiğini belirtmiş, Mescid-i Aksâ ziyaretinin müstehap olmakla birlikte, hac ibadetinin mütemmim bir parçasını teşkil etmediğini, bizatihî bu ibadetle alakasının bulunmadığını vurgulamıştır.³⁹ Fetvalardan bu algının günümüzde de devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Diğer taraftan Mescid-i Aksâ'da dört vakfenin hacca bedel olduğu şeklinde Mescid-i Aksâ ziyaretlerini hac ibadeti ile mukayese eden bazı asılsız inatların zaman içerisinde ortaya çıktığı da bir vaki'dir.⁴¹

³⁷ Amine Çelik, *XVII. Yüzyılda Yazılan Osmanlı Hac Seyahatnâmelerinin Tarih Yazımı Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2021), 76.

³⁸ Nâfiz Ebû Hasene, "Beytü'l-Makdis/Takdisü'l-Hacc", *alahednews* (Erişim 10 Ocak 2022); Muhammed Ayyâş el-Kubeysî, "Takdisü'l-Hac", *Alarab* (Erişim 21 Mart 2022).

³⁹ Muhyiddin en-Nevevî eş-Şâfiî, *Kitâbu Metni'l-İzah fi'l-menâsik* (Beyrût-Lübân: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 165-166.

⁴⁰ "Heli'z-zehâb ile'l-Mescidi'l-Aksâ min erkâni'l-Hac", *İslâmweb* (Erişim 21 Ocak 2022).

⁴¹ Muhammed b. Nasr Ebî Cebel, *Câmi'ü ahkâmi'l-mesâcid*, 373; Bazı çalışmalarda, Hanefî fakih Abdülganî en-Nablusî'nin Kudüs ve civarına yaptığı ziyaretlerden sonra kullanmış olduğu "Bizim Beytü'l-Makdis'e yaptığımız bu ziyaretimiz sanki küçük bir hac gibidir." (Abdülganî en-Nablusî el-Hanefî, *el-Hadratu'l-ünsiyye fi'r-rıhleti'l-Kudsiyye*, thk. Ekrem Hasen el-Ulebî (Lübân-Beyrût: el-Mesâdir, 1411/1990), 20) ifadeleriyle Nablusî'nin Kudüs'ü ziyarete gitmenin Mekke'ye hacca gitmek gibi sayılabileceğini kaydettiği belirtilmiş de (Şerife Eroğlu Memiş, "XVIII. Yüzyılda el-Halil Kentinde Bir Sofra: Simâtü'l-Halil", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 40/69, (2021), 190) bu şâirâne bir benzetme kabilinden kabul edilmelidir. Zira hac ibadeti dinen zengin kabul edilen ve gerekli şartları taşıyan mükelleflerin hayatlarında bir defa eda etmekle yükümlü oldukları bir ibadettir ve ancak Mekke ve civarındaki mukaddes yerlerde yapılabilir. Nitekim Nablusî'nin eserindeki bir kısım ifadelerinden de onun söz konusu manayı kastetmediği anlaşılmaktadır. Mesela Nablusî kendi devrine ait bir telakkiden bahsetmiş, insanlar arasında Beytü'l-Makdis'e yapılan seferi Hacca gitmeye yormanın yaygın olduğunu eserinde bildirmiştir. Nablusî, *el-Hadratu'l-ünsiyye fi'r-rıhleti'l-Kudsiyye*, 21.

1.3. Mescid-i Aksâ'da Müstehap Kabul Edilen Diğer İbadet ve Uygulamalar

Mescidlerle alakalı ahkâmın bir araya getirildiği ilk eser olan⁴² *Î'lâmu's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*'inde müellifi Şafîî fakih Bedrüddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) Mescid-i Aksâ ile alakalı ahkâma özel bir fasıl hasretmiştir. Zerkeşî bu fasılda Mescid-i Aksâ'da kılınan namazın fazileti ile alakalı rivayetleri zikrettikten sonra Mescid-i Aksâ'da müstehap görülen diğer nâfile ibadetlerden ve sâlih amellerden de detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Bu bakımdan *Î'lâmu's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid* adlı eser çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Bu eserde ve Kudüs'le alakalı diğer eserlerde bildirilen, Mescid-i Aksâ'da ifa edilip müstehap kabul edilen diğer ibadet ve ameller daha ziyade selefin tavsiye ve uygulamalarına dair rivayetlere dayanmaktadır.

Mescid-i Aksâ'da müstehap görülen ibadetlerden birisi Kur'ân-ı Kerîm hatmidir. Zerkeşî, İbn Miclez'den (ö. 106/724) selefin üç mukaddes mescitte Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmeyi müstehap gördüklerini nakletmiş,⁴³ Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) de bu şekilde Kur'ân-ı Kerîm'i Mescid-i Aksâ'da hatmettiğine dair bilgiyi Ebû'l-Me'âlî'den rivayet etmiştir.⁴⁴

Mescid-i Aksâ'da oruç tutmak da müstehap görülmüştür. Zerkeşî Mescid-i Aksâ'da oruç tutmanın ateşten kurtulmaya vesile olacağını ifade etmiştir.⁴⁵ Kudüs'le alakalı yazılmış olan eserlerde de seleften Mescid-i Aksâ'da oruç tutmanın fazileti ile alakalı sözler ya da seleften bazı zatların Mescid-i Aksâ'da oruç tuttuğuna dair rivayetler zikredilmiştir. Mescid-i Aksâ'da oruç tutmanın fazileti ile alakalı olarak Mücîrüddîn el-Hanbelî, Ka'b b. Ahbâr'dan şu rivayeti aktarmıştır: “*Kim Beytü'l-Makdis'te bir gün oruç tutarsa Allah ona ateşten kurtuluş ihsan eder. Kim müminler için Beytü'l-Makdis'te üç kere istiğfâr ederse Allah ona erkek ve kadınların tüm hasenatinin bir mislini yazar.*”⁴⁶ Asyûfî de *İthâf*'ta Hâfız Ebû Muhammed el-Kâsım'ın senedi ile şu haberi rivayet ettiğini bildirmiştir: “Muâz b. Cebel, Beytü'l-Makdis'te üç gün üç gece kalmış, namaz kılıp oruç tutmuş, mescitten çıktığında arkadaşlarının yanına geçerek “Allah geçmiş günahlarınızı affetmiştir. Bundan sonra kalan ömürlerinizde ne yaptığınıza bakınız.” demiştir.”⁴⁷

⁴² Menderes Gürkan, “Zerkeşî, Bedreddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/289-293.

⁴³ Rivayet için bk. Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî el-Absî, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (Lübnan: Dâru't-tâc, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409/1989), 2/260.

⁴⁴ Zerkeşî, *Î'lâmu's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 288.

⁴⁵ Zerkeşî, *Î'lâmu's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 288.

⁴⁶ Mücîrüddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, 1/234.

⁴⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Abdilhâlik el-Minhâcî el-Asyûfî el-Kâhîrî, *İthâfu'l-ehissâ bi-fedâili'l-Mescidi'l-Aksâ*, thk. Ahmed Ramazân Ahmed (el-Hey'etü'l-Misriyye el-Âmme li'l-kütüb, 1982-1984), 2/23.

Mescid-i Aksâ'yı ziyaret edemeyen kimsenin hediye göndermesi de Hz. Peygamber'in bu hususa dair hadisine istinaden müstehaptır.⁴⁸ Bu hadis İbn Mâce'nin Sünen'inde rivayet edilmektedir: Hz. Peygamber'in azatlı hizmetçisi Meymûne: "Yâ Resûlallah! Beytü'l-Makdis'e gidip gitmeme hakkında bize ne buyursunuz?" dedim. Allah Resûlü: "*Orası haşır ve dirilişin gerçekleşeceği yerdir. Gidin ve orada namaz kılın! Çünkü orada kılınan bir vakit namaz, başka yerde kılınan bin vakit namaz gibidir.*" buyurdu. Ben: "Peki oraya gidecek imkân bulamazsam ne dersiniz?" dedim. O: "*Oraya aydınlanmada kullanılmak üzere zeytinyağı gönderirsin. Bunu yapan, oraya gitmiş gibi olur.*" buyurdu.⁴⁹

Mescid-i Aksâ'da tasaddukta bulunmak da müstehap görülen amellerdendir. Kudüs'le alakalı kaynaklarda bu hususa dair seleften bazı zatlar kaynak gösterilerek birçok rivayete yer verilmiştir.⁵⁰

Zerkeşi ibâdet ve tâat nev'inden olan bu amellere ilaveten Mescid-i Aksâ'ya mücâvir olmanın da müstehap görüldüğünü, 'Ubâde b. Sâmî (ö. 34/654) ile Şeddâd b. Evs'in (ö. 58/678) Beytü'l-Makdis'te meskûn olduklarını, hatta bir rivayete göre 'Ubâde b. Sâmî'nin Beytü'l-Makdis'te vefat edip oraya defnedildiği bilgisini vermiştir.⁵¹

Zerkeşi'nin Mescid-i Aksâ ile alakalı olarak seleften bazı zatlardan aktardığı bir diğer husus ise bu mescitte işlenen hasenât gibi seyyiâtın karşılığının da fazlasıyla verileceğidir. Zerkeşi, Ka'bu'l-Ahbâr'ın Mescid-i Aksâ'da sürekli olarak zikir, tilâvet ve ibadetle meşgul olduğunu da bildirmiştir.⁵²

Bunların dışında, kaynaklarda Mescid-i Aksâ ile alakalı başka fikhî hükümler de bildirilmiştir. Mesela Zerkeşi'nin bildirdiğine göre İbrâhim en-Nehâî (ö. 96/714), Mücâhid (ö. 103/721) ve İbn Sîrin (ö. 110/729) Mescid-i Aksâ'ya yönelerek ihtiyaç gidermeyi mekruh görmüşlerdir.⁵³ Bir diğer hüküm ise "yeminde tağlîz (ağırlaştırma)" ile alakalıdır. "Yeminde muayyen yerin söz konusu olabileceği" görüşüne sahip müteahhir fukahadan, Mescid-i Harâm'da rükün ile makam-ı İbrâhim arasında yahut Mescid-i

⁴⁸ Zerkeşi, *İ'lâmu's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 288-290.

⁴⁹ İbn Mâce, "İkâme", 196; Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, "Salât", 14.

⁵⁰ Hasan-ı Basrî'den Beytü'l-Makdis'te bir dirhem tasadduk eden kimse için bu sadakanın ateşten kurtulmaya vesile olduğuna, bir ekmeğe tasadduk eden kimsenin de yeryüzünün dağları kadar altın tasadduk eden kimse gibi olduğuna dair rivayet kaynaklarda yer almaktadır. Mücîruddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, 1/234; Ayrıca bk. Ahmed b. Süleymân b. Eyyûb ve Mecmû'a min talebati'l-'ilm, *Mevsûatu Beyti'l-Makdis ve Bilâdu's-Şâm* (Kıbrıs: Merkezî Beyti'l-Makdis li'd-dirâsâti't-tevsikiyye, 1434/2013) 300.

⁵¹ Bu konudaki rivayetler için bk. Ahmed b. Süleymân b. Eyyûb, *Mevsûatu Beyti'l-Makdis ve Bilâdu's-Şâm*, 293-295.

⁵² Bu konudaki rivayetler için bk. Mücîruddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, 1/230; Ahmed b. Süleymân b. Eyyûb ve Mecmû'a min talebati'l-'ilm, *Mevsûatu Beyti'l-Makdis ve Bilâdu's-Şâm*, 290-292.

⁵³ Zerkeşi, *İ'lâmu's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*, 293.

Nebevî'de yeminde tağliz yapılabildiği gibi sahre yanında da yapılabileceğini câiz görenler bulunmaktadır.⁵⁴

Mescid-i Aksâ ile alakalı olarak zikredilen bir diğer mesele ise bazı Şâfiî fakihlerin bayram namazının edasına dair görüşleridir. Cumhur, bayram namazının musallâda kılınmasını müstehap görmüştür. Ancak Mescid-i Harâm'da kılınmasını bu hükümden istisnâ tutarak bayram namazının bu mescidde kılınmasının musallâda kılınmasından efdal olduğunu kabul etmişlerdir. Bununla birlikte bazı Şâfiî fakihler Mescid-i Aksâ'yı da Mescid-i Haram gibi söz konusu hükümden hariç görmüşler, bayram namazının Mescid-i Aksâ'da edasının musallâda edasından efdal olduğu görüşüne sahip olmuşlardır.⁵⁵

Daha önce de ifade edildiği üzere zikredilen rivayetler ve ahkâma binâen ilk dönemlerden itibaren Müslümanlar Mescid-i Aksâ'yı ziyaret etmişler, bu mukaddes mescitte ibadet ve tâat nev'inden ameller işlemeye özen göstermişlerdir. Kudüs ziyaretçileri genellikle Mescid-i Aksâ alanı içinde kalan kısımda yahut civarında ya da Halil şehrinde bulunan, Hz. Peygamber'le yahut Kudüs'te yaşamış diğer peygamberlerle alakalı olduğuna inanılan mahallere gitmeye de önem vermişlerdir. Çalışmanın sonraki kısmında bu mahallere ilişkin bilgilerin güvenilirliği ile bu ziyaretlerin meşruiyetine dair tartışmalar ele alınacaktır.

2. Mescid-i Aksâ ve Kudüs'te Hz. Peygamber'le ve Diğer Peygamberlerle Alakalı Olduğu Rivayet Edilen Mahalleri Ziyaretin Fikhî Hükümüne Dair Tartışmalar

Müslümanlar hâkim oldukları dönemlerde Mescid-i Aksâ'ya büyük bir özen göstermişlerdir. Devlet adamları ve zenginler tarafından Mescid-i Aksâ alanı içinde kabul edilen sahada çeşitli yapılar inşa edilmiştir.

Hz. Ömer zamanında sahrenin güneyinde yapılan mescitten sonra, bu alanda Emevîler devrinde Cuma Mescidi ile Kubbetü's-sahre bina edilmiştir. Bu iki mescit çeşitli zamanlarda tamir, büyütme gibi işlemlerden geçirilmiştir. Hz. Peygamber'in Mi'rac gecesi diğer peygamberlere namaz kıldırıldığı rivayet edilen mekânlar, peygamberlerin makamları zarif yapılarla donatılmış, sebiller, çeşmeler, şadırvanlar yaptırılmıştır. Müslüman devlet adamları ve zenginler Mescid-i Aksâ'nın çevresinde, Kudüs'ün muhtelif

⁵⁴ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Mecciddîn b. Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *İktizâu's-sırâti'l-müstakîm li-muhâlefeti ashâbi'l-cehîm*, thk. Nâsır Abdülkerim el-Akl (Beyrût-Lübân: Dâru'l-âlemi'l-kütüb, 1419/1999), 2/348-349.

⁵⁵ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 5/5; Ebü Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, thk. Zühayr eş-Şâviş (Beyrût-Dımaşk-Ammân: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1412/1991), 2/74.

yerlerinde medreseler,⁵⁶ ribatlar, zaviyeler,⁵⁷ kervansaraylar, hanlar, hammamlar, menzilhâneler vb. inşâ etmişler, vakıflar kurmuşlar, bu vakıflara gelir temin edecek geniş akarlar, köyler tahsis etmişlerdir. Çeşitli tarikatlara mensup mutasavvıflar tekkeler bina etmişler ve vakıflar kurmuşlardır. Devlet adamları, zenginler ve sûfiler tarafından kurulan vakıflar vasıtasıyla bilhassa muhtaç durumda olan Kudüslülerin yahut da Kudüs'te geçici olarak veya uzun süreli ikamet edenlerin ihtiyaçları temin edilmiştir. Sadece Kudüs'e değil el-Halîl'e de büyük bir önem verilmiştir. Adeta Hz. İbrâhim'le özdeşleşmiş olan misafirperlik yüzyıllarca devam ettirilmiş, Halîl şehrinde Simâtü'l-Halîl (Halîl İbrâhim sofrası) asırlar boyu muhtaçları, hac ve umre yolcularını, seyyahları ağırlamıştır.⁵⁸ Diğer hac güzergâhlarında olduğu gibi, Kudüs ziyaretçilerinin takip ettikleri güzergâhta da konaklayacakları hanlar inşa edilmiş, buralarda dinlenip ihtiyaçlarını teminleri sağlanmıştır.⁵⁹ Kudüs'teki ulema, meşâyih, müderrislere, halka ve ihtiyacı olanlara maddî destek sağlamak üzere her sene surre alayları gönderilmiştir.⁶⁰ Bütün bu imkânları ile Kudüs ve Mescid-i Aksâ kapılarını, ziyaretçilerine, hac yolcularına, seyyahlara, ilim talebelerine, sûfilere ardına kadar açmış, onlara yeme, içme, barınma ve tahsil fırsatları sunmuştur.

Abdullah b. Ömer, Mescid-i Aksâ'yı şu ifadelerle anlatmıştır: “Beytü'l-Makdis'i nebîler bina ve imar etmişlerdir. Onda bir karış toprak dahi yoktur ki orada bir nebî secde etmemiş yahut bir melek kaim bulunmamış olsun.”⁶¹ Bu ifadeler aynı zamanda Mescid-i Aksâ'nın kudsiyetine ilişkin asırlarca Müslümanlara hâkim olan telakkîyi de yansıtmaktadır. Kudüs'e ve Mescid-i Aksâ'ya sevginin ve verilen ehemmiyetin bir göstergesi olarak Müslüman âlimler ve tarihçiler tarafından birçok eser telif edilmiş, bu bölgenin tarihi anlatılmış, buralarda bulunan her yapı, peygamberlerden intikal ettiği rivayet edilen ve hatırası olan her mekân, hatta her bir taş, her bir

⁵⁶ Muhammed 'İd el-Harbutli, *Medârisu'l-Kuds ve mekâtibuhâ* (Dımaşk: Mensûrâtü'l-hey'eti'l-'âmmeti's-Sûriyye li'l-kütüb, 2011).

⁵⁷ Hanâ 'Îsâ, *ez-Zevâyâ fi'l-Kuds 'abre'l-'usûr, 'âlemu's-sekâfe/worldofculture* (الزوايا في القدس عبر العصور – جريدة عالم الثقافة – World of Culture (worldofculture2020.com))

⁵⁸ Mücürüddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, 2/97; Şerife Eroğlu Memiş, “XVIII. Yüzyılda el-Halîl Kentinde Bir Sofra: Simâtü'l-Halîl”, 188-233.

⁵⁹ Kudüs'teki yapılar, vakıflar ve kervansaraylar hakkında bilgi almak için bk. A. Latif Armağan, “XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller”, *Osmanlı Araştırmaları* 20 (2000), 73-76; Mustafa Altunkaya, “Kudüs Vakıflarının Bugünkü Durumu ve Sûfî Hareketinde İsrâ Algısının Tesiri”, *Dinî, Târîhî ve Edebî Açından Kudüs*, ed. İbrâhim Çelik vd. (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018), 49-63; Bünyâmin Erul, “Bir Vakıf Şehri Kudüs”, *Vakıf ve Toplum* 5 (Mayıs 2017), 23-29.

⁶⁰ Özge Uslu, *1144 Numaralı Kudüs-ü Şerif Surre Defteri (M. 1620-21/H. 1030)* (Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 42-70.

⁶¹ Ebü'l-Yümn Mücürüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahman el-'Uleymî el Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, thk. Adnân Yûnus Abdülmeccid Nebâte, (Ammân: Mektebetü Dendîsi ts.), 1/239.

iz tanıtılmıştır. Kudûs ve Mescid-i Aksâ'nın faziletine dair birçok rivayete yer verilmiş, bu şehir ve mescitle ilgili her bilgi kayıt altına alınmıştır.⁶² Bu eserlerin bazılarında Kudûs'e giden kimseye ziyaret edeceği mekânları sırasıyla tanıtan, ziyaretin âdâp ve usûlüne dair bilgiler barındıran, buralarda okunacak dua ve zikirler, eda edilecek nâfile ibadetler hakkında bilgi veren bölümlere de yer verilmiştir. Ayrıca Menâsiku'l-Kuds ismi ile telif edilip münhasıran bu konuyu ele alan eserler de bulunmaktadır.⁶³

Menâsiku'l-Kuds isimli eserlerde ve Kudûs'le alakalı eserlerin ilgili bölümlerinde ziyaret mahalli olarak sayılan yerler öncelikle Mescid-i Aksâ alanı içinde yer alan sahre ile sahrenin üzerinde ve çevresinde bulunup çeşitli rivayetlere konu alan kısımlar,⁶⁴ Mi'rac mucizesi tahakkuk ettiğinde Hz. Peygamber'in namaz kıldığı, diğer peygamberlere imam olup kıldırıldığı yahut bulunduğu rivayet edilen mekânlardır.⁶⁵ Bunların yanında Kudûs'te ve civarında bulunmuş diğer peygamberlerin makamları, kabirleri ile bu peygamberlerle alakalı olduğu bildirilen mekânlar ile Halîl'deki Hz. İbrâhim ile diğer peygamberlerin kabirleri de ziyaret edilecek yerler olarak bildirilmiştir. Âlimler arasında, bu ziyaret mahallerine dair rivayetlerin mevsûkiyyeti gibi bu ziyaretlerin meşruiyeti ve hükmü de tartışılmıştır.

2.1. Mescid-i Aksâ Alanı ve Civarındaki Mahalleri Ziyaretin Meşruiyetine Dair Görüşler ve İtirazlar

Bedreddin ez-Zerkeşî bahsi geçen eseri *İ'lâmu's-sâcid fi ahkâmi'l-mesâcid*'de Mescid-i Aksâ alanı içinde ve Kudûs'te yapılan ziyaretlerin fikhî hükmünü ele almıştır. Zerkeşî bu konuyla alakalı olarak yer ismi vermeksizin genel bir ifade ile peygamberlerin eserleriyle meşhur olan mekânları, bilhassa Hz. Peygamber'in namaz kıldığı alanları ziyaret etmenin müstehap olduğunu bildirmiş, ancak eserinde bu mekânlardan sadece sahreyi⁶⁶

⁶² Kudûs ve Mescid-i Aksâ'nın tarihine ve üstün özelliklerine dair telif edilen eserlerin listesi için bk. Ahmed Yûsuf Ebû Halebiyye, "Tahrîcu ehâdis-i fezâil-i Beyti'l-makdis ve'l-Mescidi'l-Aksâ", 60-62.

⁶³ Bilindiği üzere menâsik kelimesi istilâhî olarak fıkhîta daha ziyade hac ve umre ziyaretlerindeki vazifeleri ifade etmektedir. Bu vazifelerden hükmü farz yahut vâcip ya da mendûp olanlar bulunmaktadır. "Menâsiku'l-Kuds'te ise böyle bir durum söz konusu değildir. Çalışmanın ilk kısmında ayrıntılı bir şekilde ele alındığı üzere fıkıh kitaplarında Hz. Peygamber'in mezkûr hadisleri delil getirilerek Mescid-i Aksâ'yı ziyaretin ve bu mescitte kılınan namazın faziletli ve müstehap olduğu hükmü zikredilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in hadislerine istinaden Mescid-i Aksâ'da ihrama, itikâfa girme, oruç tutma gibi ibadetlerin hükümleri ile alakalı konular da yer almıştır. Bu eserlerde ise -Mescid-i Aksâ'da namaz kılınması haricinde- zikredilen bu konular yer almamaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu eserlerin yazılış gayesi ziyaret edilen mekânlar ile buralarda riayet edilecek usulün tanıtılmasıdır.

⁶⁴ Mücirüddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celil*, 1/357-359.

⁶⁵ Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mi'rac'da peygamberlerle görüştüğüne dair hadisler hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Emin Çiftçi, "Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mi'rac'ta Peygamberlerle Görüştüğüne Dair Hadislerin Tahlili", *Journal of Islamic Jerusalem Studies, Mescid-i Aksa ve İsrâ-Mirac Özel Sayısı* 21/3 (2021), 300-311.

⁶⁶ Sahre, Mescid-i Aksâ alanı dâhilinde yer alan, Hz. Mûsâ'nın kiblesi olduğu rivayet

zikretmiştir. Her ne kadar sahreyi bu bağlamda değil de Mescid-i Aksâ ile alakalı konuları anlatırken söz konusu etmişse de eserine aldığı rivayetlerden⁶⁷ sahreyi de bu mahallerden biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Zerkeşî bu mekânları ziyaretin müstehap olduğunu zikrederken Nesâî'nin *Sünen*'inde geçen şu rivayeti nakletmiştir:

“*Bana katırdan küçük eşekten büyük bir binek getirildi. Adımını gözünün görebildiği yere kadar atıyordu. Cibrîl ile birlikte bindim ve birlikte biraz yol aldık. Cibrîl: “İn ve namaz kıl” dedi. Ben de aynen yaptım. Cibrîl: “Namaz kıldığın yerin neresi olduğunu biliyor musun? Taybe’de (Medîne’de) namaz kıldın, oraya hicret edilecektir” dedi. Sonra tekrar: “İn ve namaz kıl” dedi. Ben de inip namaz kıldım. Bunun üzerine Cibril şöyle dedi: “Nerede namaz kıldığını biliyor musun? Allah’u Teâlâ’nın, Mûsâ Aleyhisselâm ile konuştuğu Tûr-i Sînâ’da namaz kıldın. Daha sonra tekrar “İn ve namaz kıl” dedi. İndim ve namaz kıldım. Yine dedi ki: “Namaz kıldığın yer neresidir biliyor musun? İsâ’nın (a.s.) doğduğu yer olan Beytü’l-lahim’de kıldın. Sonra Beyt-i Makdis’e girdim, bütün peygamberler yanımda toplandı. Cibrîl beni öne geçirdi, onlara imamlık yaptım.”*⁶⁸

Bu ziyaretlerin meşruiyetini kabul edenlerin en önemli delilinin bu hadis olduğu anlaşılmaktadır.

Mescid-i Aksâ’yı ziyaret konusunu detaylı olarak ele alan, bilhassa Mescid-i Aksâ ziyaretinin nasıl yapılması gerektiği hususu üzerinde duran Mâlikî fakihî İbnü’l-Hâc (ö. 737/1336) ise *el-Medhal*’de Kudüs’te ve Mescid-i Aksâ alanında sayılan ziyaret yerlerinden sadece sahreyi söz konusu etmiştir. Ancak sahre ile alakalı olarak sadece iki uygulamayı uyarı mahiyetinde ele almış, başka bir hususa değinmemiştir. Bunlardan biri bazı

edilen, bir rivayete göre Kâbe’ye yönelmeyi emreden âyetler nazil olmadan önce Müslümanların namaz esnasında yöneldikleri kayadır. Geniş bilgi için bk. Nebi Bozkurt, “Kubbetü’s-sahre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/304-308.

⁶⁷ Zerkeşî, Beytü’l-Makdis’teki sahrenin Mescid-i Harâm’daki Hacer-i esved gibi olduğunu ifade etmiş, Hz. İbrâhim’in koçu Hz. İsmâil yerine burada kestiği, buranın rahmet mahalli olduğunu bildirmiş, Cebrâil’in (a.s.) Hz. Peygamber’i İsrâ gecesi sahreye getirdiği, parmağıyla sahrenin üzerinde bir yer açarak Burak’ı buraya bağladığına dair rivayeti nakletmiştir. Ayrıca Vehb b. Münebbih’ten “Allah’ın sahreye hitaben *“Arşımı senin üzerine kuracağım, Yaratıklarımı senin üzerinde haşredeceğim. O gün Dâvud binek üzerinde sana gelecektir.”* rivayeti ile birçok tefsir kitabında da geçen süra sahrenin üzerinden üfleneceğine dair nakle de eserinde yer vermiştir. Zerkeşî, *İ’lâmu’s-sâciid bi-ahkâmi’l-mesâciid*, 291-292.

⁶⁸ Nesâî, “Salât” 1; Zerkeşî, *İ’lâmu’s-sâciid bi-ahkâmi’l-mesâciid*, 298; Nablusî, *el-Hadratu’l-ünsiyye fi’r-rıhleti’l-Kudsıyye*, 296, 297; Şihâbuddîn Ebî Mahmûd İbn Temîm el-Makdisî, *Müsîru’l-gurâm ilâ ziyâreti’l-Kuds ve’ş-Şâm*, thk. Ahmed el-Huteymî (Beirut, Dâru’l-cil, 1994/1415), 265- 268; Benzer bir rivayete *Delâilü’n-nübüvve* isimli eserinde yer veren Beyhakî isnâdın sahih olduğunu bildirmiştir. Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Mûsâ b. el-Husrevcirdî el-Beyhakî el-Horâsânî, *Delâilü’n-nübüvve ve ma’rifetü ahvâli sâhibi’ş-şerî’a*, thk. Abdülmu’tî Kal’acî (Dâru’l-kütübü’l-ilmıyye, Dâru’r-reyyân li’t-türâs, 1408/1988), 355-357.

kimselerin sahrenin etrafını tavâf etmeleridir. İbnü'l-Hâc bunun bid'at-ı seyiyie olduğunu ifade etmiştir. Diğeri ise namaz kılariken sahreyi de önüne alarak Kâbe'ye yönelmektir ki bu da bid'at-ı seyiyedir. Namaz kılariken sadece Kâbe'ye yönelmek gerekir.⁶⁹

Bununla birlikte bazı âlimler Mescid-i Aksâ alanı dâhilinde ziyaret mahalli olarak ifade edilen yerler, Kudüs ve civarındaki mekânlar ile -bir sonraki başlık altında da temas edileceği üzere- Hz. İbrâhim'in kabrini ziyarete karşı çıkmış, bu ziyaretlerin meşrû olmadığını savunmuşlardır. Bu âlimler arasında özellikle İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) ve onun öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) ismi öne çıkmaktadır. Yaşadıkları dönemde ve sonrasında görüşleri ile Hanbelî mezhebinin yaygın olduğu coğrafya başta olmak üzere İslâm dünyasının birçok bölgesinde etkili olan⁷⁰ İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye eserlerinde bu ziyaretlerin meşruiyetini sert ve kesin bir üslupla reddetmişlerdir.

Bahsi geçen mahalleri ziyaretin meşrû olmadığı kanaatinde olan âlim ve fakihler bilhassa Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) gelen şu rivayeti delil getirmektedirler: “Tûr'a çıktım. Ka'b ile karşılaştım. Onunla oturdum ... [Dönüş yolunda] Basra b. Ebî Basra el-Gifârî ile karşılaştım. Bana “Nereden geldin?” diye sordu. “Tûr'dan.” diye cevap verdim. “Keşke oraya çıkmadan sana yetişseydim, oraya çıkmazdın. [Zira] ben Resûlullah'ın “*Üç mescitten başkasına binek bağlanmaz. [Bunlar] Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i İliyâ yahut [râvî şekketti] Mescid-i Aksâ*” buyurduğu nu işittim dedi.”⁷¹

İbn Teymiyye'nin eserleri incelendiğinde, onun bu rivayete birçok vesile ile yer verdiği görülmektedir. İbn Teymiyye Kudüs, Hicaz ve diğer bölgelerde Hz. Peygamber'le alakası olduğu rivayet edilen mekân ve mahalleri, Hira dağı, Tûr dağı gibi yerleri,⁷² peygamberlerin, sâlihlerin makam ile kabirlerini⁷³ ziyaretin meşruiyetini reddederken, pek çok meselede bu rivayetin tamamını ya da sadece son kısımdaki Hz. Peygamber'in kavlini delil olarak zikretmiştir.⁷⁴

⁶⁹ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, 4/243.

⁷⁰ Ferhat Koca, “İbn Teymiyye, Takiyyüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/394.

⁷¹ İmam Mâlik, “el-Cum'a”, 16, (2/150); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/267.

⁷² Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Mecciddîn b. Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (el-Medînetu'l-münevvere: Mecma'u'l-melik Fahd li-tıbbâ'ti'l-muhhafî'ş-şerîf, 1416/1995), 27/501.

⁷³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17/464, 27/20, 27/26, 27/247.

⁷⁴ Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Mecciddîn b. Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-İhnâiyye* (evi'r-Red ale'l-İhnâî), thk. Ahmed b. Mûsâ el-'Anzî (Cidde: Dâru'l-Harrâz, 1420/2000), 421; İbn Teymiyye, *İktizâu's-sırâti'l-müstakîm*, 2/182; Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Mecciddîn b. Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Kitâbu Kâ'ide 'azîmet fi'l-fark beyne 'ibâdâti ehli'l-İslâm ve'l-îmân ve 'ibâdâti ehi'ş-şirk ve'n-nifâk*, thk. Süleymân b. Sâlih el-

İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye ayrıca Mescid-i Aksâ hariç ziyaret edilen diğer mekânlarla alakalı rivayet ve haberlerin güvenilir olmadığı görüşündedirler. Her iki âlim de bu konuda oldukça sert bir tavır sergilemiş, başta sahre olmak üzere birçok ziyaret mahalli ile alakalı rivayetlerin uydurma ya da İsrâiliyyât kaynaklı olduğunu iddia etmişlerdir. İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in ayak izi, sarığının izi, Hz. İsa'nın beşiği olarak isimlendirilen eserleri, sırat ve mîzanın kurulacağı bildirilen mekân gibi yerleri sayarak bunlara dair rivayetlerin doğru olmadığını, bunların bazı cahiller tarafından uydurulduğunu ifade etmiştir. Bu âlim Silsile kubbesini ve diğer yerleri tâzimin meşrû olmadığını, bu bölgeye harem bölgesi denilemeyeceğini vurgulamıştır.⁷⁵

İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye sahre üzerinde hususi olarak durmuşlardır. Her iki müellif de Müslümanların çok önem verdiği sahrenin aslında Yahudilerin kiblesi olduğunu, İslâm'da ona mahsus bir hükmün bulunmadığını, ona dair haberlerin uydurma olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iddialarına sahâbenin sahreyi tâzim etmeyip sahrenin bulunduğu kırsımla diğer mahallerde namaz kılmadıklarını ve dua okumadıklarını delil olarak zikretmişlerdir. İbn Teymiyye'ye göre daha sonraki devirlerde yaşayıp bunları ihdas edenler fazilet sahibi mütedeyyin kimseler olsalar da esas alınması gereken sahâbe ve tâbiînin uygulamasıdır. İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in İsrâ gecesi Beytü'l-Makdis'e gidip iki rekât namaz kılmasından başka bir haber sabit olmadığını da belirtmiş, Kudüs'e dair yazılan kitaplarda aktarılan rivayetlerin önemli bir kısmının kaynağının Ehl-i kitap olduğunu iddia etmiştir. Müslümanların dinlerini bu bilgiler üzere ikame etmelerinin helal olmadığını bildirmiştir.⁷⁶

Bu konuda İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye ile aynı istikamette görüşlere sahip olan âlimlerden biri de Hanefî fakih Ali el-Kârî'dir (ö. 1014/1605). Ali el-Kârî sahreye dair haberlerin, Mescid-i Aksâ ve civarının faziletine dair rivayetlerin önemli bir kısmının uydurma olduğunu ifade ederek karşı çıkmış, sahrenin Yahudilerin kiblesi olduğunu savunmuştur.⁷⁷

2.2. Hz. İbrâhim'in Kabrini Ziyaretin Meşruiyetine Dair Tartışmalar

Kudüs ve Mescid-i Aksâ alanı içindeki ziyaret yerleri ile birlikte tartışılan bir diğer ziyaret mahalli ise Hz. İbrâhim'in kabridir.

İbn Teymiyye'nin bildirdiğine göre Hz. İbrâhim'in kabri olarak bildiri-

Gusn (Riyâd: 1418/1997), 93.

⁷⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'atu'r-resâili'l-kübrâ*, 2/62-64.

⁷⁶ İbn Teymiyye, *İktizâu's-sırâti'l-müstakîm*, 2/348-352; Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb b. Sa'd Şemseddin İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîh ve'd-da'îf*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 1390/1970), 87-88.

⁷⁷ Ebü'l-Hasen Nureddin Ali b. (Sultân) Muhammed el-Mollâ el-Herevî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a fi ahbâri'l-mevzû'a el-ma'rûf bi'l-Mevzû'âti'l-kübrâ*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrût: Dâru'l-emâne, Müessesetü'r-risâle), 457.

len mahallin ona ait olup olmadığı hususunda ihtilaf bulunmakla birlikte, cumhur Hz. İbrahim'in bu kabirde medfun bulunduğuna dair bilgiyi sahih kabul etmiştir.⁷⁸ İbnü'l-Hâc da Hz. İbrâhim'in kabrinin kesin olarak bu bölgede bulunduğunu, peygamberlerden sadece bizim Peygamberimiz ile Hz. İbrâhim'in medfün oldukları yerlerin kesin bir şekilde bilinebildiğini, diğer peygamberlerin kabir yerlerinin ise kesin olmadığını belirtmiştir. İbnü'l-Hâc, Hz. İbrâhim'in kabrinin bina içerisindeki yerinin kesin bir şekilde bilinmediğine de dikkat çekmiş, ziyaretin bina dışından yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Hz. İbrâhim'in kabrinin civarında bulunan Hz. İshak, Hz. Ya'kub ve isimleri zikredilen bu peygamberlerin hanımlarına ait olduğu iddia edilen kabirlerle alakalı olarak Ebû Şâme'nin Kitâbu'r-Ravzateyn isimli eserinden bu kabirlerin Hristiyanlar tarafından belirlendiklerine dair bilgiyi aktarmıştır.⁷⁹

Fakihlerin mühim bir kısmı Hz. İbrâhim'in kabirini ziyareti meşrû görmektedir. İbnü'l-Hâc, Hz. İbrâhim'in kabirini ziyaret konusunu ele alırken Abdullah b. Ömer'in hem Mescid-i Aksâ'yı hem Hz. İbrâhim'in kabirini ziyaret maksadı ile yola çıktığına dair bilgiye eserinde yer vererek⁸⁰ bu meseleyle ilgili sahâbe uygulamasından bahsetmiştir. Şafîî fakih Nevevî de Hz. İbrâhim'in kabirini ziyaret etmenin çirkin görülmediğini ifade etmiştir.⁸¹

Hanefî fakih İbn Âbidîn'in Hz. İbrâhim'in kabirini ziyaretin hükmü ile alakalı açıklamaları da oldukça önemlidir. İbn Âbidîn genel olarak kabir ziyaretinin mendûp olduğunu ifade ettikten sonra, âdet edinilmiş olduğu üzere Hz. İbrâhim'in kabri ile civarındaki diğer kabirleri ziyaretin de aynı hükmü aldığını bildirmiş, ancak imamlardan bu konuya ilişkin bir görüş görmediğini de ilave etmiştir.⁸²

Âlimlerin konuya ilişkin beyanlarından anlaşıldığına göre zaman içerisinde Hz. İbrâhim'in kabirini ziyaret esnasında bazı bid'atlar zuhur etmiştir. Kaynaklarda, bilhassa nevetü'l-halîl olarak isimlendirilen, Hz. İbrâhim'in kabirini ziyaret esnasında kadın ve erkeklerin ikindiden sonra davul, zurna ve şarkılar eşliğinde raksetmeleri şeklindeki adet söz konusu edilerek reddolunmuştur. İbnü'l-Hâc bu bid'atı şenî (çirkin, utanç verici) olarak vasfetmiştir.⁸³ Aynı konuya eserinde yer veren İbn Teymiyye bu âdeti çok sert ifadelerle tenkit etmiştir.⁸⁴

⁷⁸ İbn Teymiyye, *İktizâu's-sırâti'l-müstakîm*, 27/141; Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Mecdiddîn b. Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Câmi'u'l-mesâil*, thk. Süleyman b. Abdillâh el-'Umeyr - Muhammed Ecmel el-İslâhî (Riyâd: Dâru i'tâ'ati'l-'ilm, 1440/2019), 4/340; İbn Teymiyye bu kabrin aidiyetini reddeden âlimlerden birinin İmam Mâlik olduğuna dair bir kavlin bulunduğunu da bildirmiştir. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 27/444.

⁷⁹ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, 4/245.

⁸⁰ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, 4/245.

⁸¹ Nevevî, *Kitâbu Metni'l-İzah fi'l-menâsik*, 165.

⁸² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/242.

⁸³ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, 4/245-246.

⁸⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 27/106-111.

Söz konusu bid'atların Hz. İbrahim'in kabrini ziyaretin meşruiyetinin sorgulanmasında rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu konu ile alakalı olarak İbn Âbidîn, İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) bu ziyaretlerin, bir kısım insanların usûle riayetsizlikleri sebebiyle ortaya çıkan mefsedetler yüzünden menedilemeyeceğine fetva verdiğini⁸⁵ nakletmiştir.⁸⁶

Bununla birlikte bilhassa Hz. Peygamber'in sadece üç mescide gidilebileceğine dair hadisine istinad ederek Hz. İbrâhim'in kabrini ziyaretin meşrû olmadığı görüşünde bulunan âlimler de bulunmaktadır. İbn Âbidîn, bazı Şâfiî imamların bu hadisi esas almaları sebebiyle insanları başka mescitleri ve mekânları ziyaretten menettiklerini, ancak İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) bu görüşü reddettiğini belirtmiştir. Gazzâlî, sahâbe, tabiîn, âlimler, velîlerle ve hayatta iken kendileri ile teberrükte bulunan zatlarla vefatlarından sonra da ziyaret etmek suretiyle teberrük yapılabileceğini, bu maksatla yola çıkılabileceğini ifade etmiş, zikri geçen hadisin bunu yasaklamadığını vurgulamıştır. Bu görüşünü üç mescidin haricindeki mescitlerin fazilette eşit olduklarını, diğer taraftan Allah'ın velî kullarının Allah'a yakınlıkta farklı derecelerde bulduklarını, bu sebeple ziyaretçilerin onların marifet ve sırlarından faydalanacaklarını gerekçe göstererek açıklamıştır.⁸⁷

Hz. İbrahim'in kabrini ziyaretin meşrûiyetini reddeden âlimler arasında İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin isimlerini özellikle zikretmek gerekir. Bilhassa İbn Teymiyye eserlerinde birçok vesileyle Hz. İbrâhim'in kabrini ziyaretin meşrû olmadığını ifade etmiş, bu konuda mezkûr hadis yanında sahâbenin uygulamasını da gerekçe göstermişlerdir. İbn Teymiyye sahâbenin ve sâlih Müslümanların Hz. İbrahim'in kabrini ziyaret etmediğini, peygamberlerin ve sâlih zatların kabirlerini, Tur dağı, Hira dağı, mukaddes vadi gibi mekânları ziyaret için yolculuğa çıkmadıklarını, oralara dua etme kastıyla gitmediklerini, namaz kılmadıklarını zikretmiş, bu mekânlarda namaz kılınmasının câiz olmadığına fetva vermiştir.⁸⁸

2.3. İtirazlara Cevaplar; Nablusî'nin İbn Teymiyye ve Takipçilerine Cevapları

İbn Teymiyye ve takipçilerinin zikredilen görüşleri belli oranda ma'kes bulmuş olsa da bu ziyaretler yaygın bir şekilde devam etmiştir. Diğer taraftan bahsi geçen ziyaretlerin meşruiyetine kani bazı âlimler bilhassa İbn Teymiyye'nin zikredilen görüşlerine karşı çıkıp onları reddetmiş, bu

⁸⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî el-Ensârî, *el-Fetâve'l-fikhiyyetu'l-kübrâ* (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), 2/24.

⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/242.

⁸⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrût: Dâru'l-ma'rife), 2/247; Sonraki Şâfiî fakihlerden Ebû Muhammed el-Makdisî, Ebü'l-Hasen b. Abdûs el-Harrânî gibi zatlar da peygamberlerin ve sâlihlerin kabirlerini ziyaret etmeyi tecviz etmişlerdir. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 27/215-216; Ayrıca bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 3/65.

⁸⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 27/106-111, 141.

ziyaret yerlerine dair rivayetlerin mevsûkiyyetini ve zikredilen mahalleri ziyaretin meşrû olduğunu savunmuşlardır. Bu âlimlerden bilhassa Abdül-ganî en-Nablusî'yi zikretmek gerekir. Birçok ilimde derinleşmiş bir Hanefî fakihî olan aynı zamanda mutasavvıf kimliği ile öne çıkmış bulunan Nablusî, 1101 (1689) senesinde Kudüs ve civarına yaptığı kırk beş gün süren seyahatini ve buradaki mahallere yaptığı ziyaretleri anlatmak üzere *el-Hadratu'l-ünsiyye fi'r-rıhleti'l-kudsiyye* isimli eserini kaleme almıştır. Kitabında bu seyahatini Hz. Peygamber'in ziyaret gayesiyle ancak üç mescide gidilebileceğine dair mezkûr hadisi sebebiyle mübarek mekânlarla teberrük kasdı ile yaptığını belirtmiştir.⁸⁹ Bu bölgedeki ziyaret mahalleri ve faziletleri hakkında tafsilatlı malumat verdiği eseri, aynı zamanda onun yaşadığı dönemde Kudüs ve civarına hâkim dinî anlayış ve telakkilere, toplumsal hayatın, beşerî ilişkilerin yapısına dair kıymetli bilgiler de ihtiva etmektedir. Nablusî bu eserinde bilhassa İbn Teymiyye ve takipçilerini söz konusu ederek bu âlimlerin Kudüs ve civarı ile Halil'de yapılan ziyaretlerin fikhî hükmüne ve bu mahallerle alakalı haberlerin güvenilirliğine dair iddialarını da ele almış ve delillerini reddetmiştir.

Nablusî, İbn Teymiyye'nin görüşlerini reddederken İbn Hacer el-Heytemî'nin *Kitâbu'l-Cevheri'l-munazzam fi ziyâreti'l-kabri'sş-şerîfi'n-nebeviyyi'l-mükerrem* isimli eserinden de nakilde bulunmuştur. İbn Hacer el-Heytemî bu eserini Hz. Peygamber'in kabrinin ziyaretinin meşrû olmadığına dair görüşleri reddedip bu ziyaretin gerekliliğini savunmak, ziyaret esnasında riayet edilmesi gereken usûl ve âdaba dair bilgi vermek üzere yazmış, âlim ve fakihlerin bu konuya dair görüşlerini toplamıştır.

Daha önce de ifade edildiği üzere Hz. Peygamber, diğer peygamberler ve sâlih zatlarla ilişkilendirilen söz konusu mahalleri ziyareti reddedenlerin en çok zikrettikleri delillerden biri Hz. Peygamber'in ziyaret kastıyla ancak üç mescide gidilebileceğini bildirdiği mezkûr hadistir. Nablusî, İbn Hacer el-Heytemî'nin eserinden, bu hadisin nasıl anlaşılması gerektiğine dair izahları, hadisteki istisna üslubunun dil kurallarına göre hangi manayı ifade ettiği ile alakalı mütalaaları kitabında nakletmiş, kendisi de ilave bilgiler vermiştir. Buna göre söz konusu hadis Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'da kılınan namazı tazim için îrâd olunmuştur. Hadis, bu üç mescidin dışındaki mescitlerin ve buralarda eda edilen namazlardaki kurbet manasının diğerlerine ve diğer mescitlerde kılınan namazlara üstünlüğünün bulunmadığını bildirmektedir; Hz. Peygamberin, diğer peygamberlerin ve velîlerin kabirlerinin ziyaret edilmemesi hususuna temas etmemektedir. Diğer taraftan vakfe için Arafat'a gitmenin vücûbiyeti, ticaret ve dünya işleri için yolculuk yapmanın cevazi hususunda icmâ bulunmaktadır. O halde âhîret işleri için yolculuk yapmak, nebîlerin, velîlerin, sâlihlerin kabir ve makamlarını ziyaret etmek de evleviyetle câizdir. Sâlihleri ziyaret etmek kastıyla yolculuk yapmayı masiyet kabul edip câiz

⁸⁹ Nablusî, *el-Hadratu'l-ünsiyye fi'r-rıhleti'l-Kudsiyye*, 31.

görmeyenler büyük hata içindedir.⁹⁰ Bu hususla alakalı olarak İbn Hacer gibi Nablusî de Takiyyüddin es-Sübki'nin bu ziyaretler hakkında fazilet sahibi olarak nitelendirdiği kimselerden aktardığı rivayete eserinde yer vermiştir: “Ziyaretin, dinden olduğu ve Allah'a yaklaştıran amellere dahil bulunduğuz zarureten bilinmektedir. Bunu inkâr edenin küfrüne hükmedilir.”⁹¹

Nablusî, İbn Teymiyye'nin Hz. Peygamber'in ayak izi olduğu rivayet edilen ve “Kadem-i resul” denilen taş üzerindeki iz ile diğer eserlerin sübutunu reddettiğini belirtmiş, sonra onun gerekçe olarak ileri sürdüğü hususları tahlil ederek cevap vermiştir. İbn Teymiyye'nin gerekçelerinden biri bu eserlere ait rivayetlerin sağlam bir senetlerinin olmamasıdır. Diğerleri ise bu eserlerin ancak insanların arasında şöhret bulma yoluyla bilinmesidir. Nablusî bu itirazlara sahredeki kadem-i şerif ve diğer eserlerin sübûtunda şöhretin kâfi olduğunu ifade ederek cevap vermiştir. Zira bu hususlarda haramın helal, helalin haram kılınması nev'inden şer'î bir hüküm söz konusu değildir. Bu bakımdan bu eserlere dair haberlerin sübûtü için sağlam bir senet istenmez.⁹² Bununla birlikte Nablusî bu eserlere dair bilginin tevâtürle sâbit olduğu kanaatindedir. Ebû Zür'a'nın, Hz. İbrâhim'in kabrini kime sorduysa herkesin aynı yeri işaret ettiğine dair ifadesini eserinde nakletmiş, İbn Melek'ten (ö. 821/1418'den sonra) de tevâtürün nasıl tahakkuk edeceğine dair alıntı yapmıştır. Nablusî'nin eserine aldığı kısımda İbn Melek tevâtür için Fahrülsâm'ın küfür ve fıskın kizbe dair bir zan doğurduğu gerekçesi ile adâlet ve İslâm'ı şart gördüğünü,⁹³ ancak bunun umum nezdinde şart görülmediğini, mesela Konstantiniye ahali krallarının öldüğünü haber verseler, gayri müslim olmalarına rağmen onların haberleri ile ilmin hâsıl olacağını bildirmişti.⁹⁴ Nablusî, İbn Melek'ten bu alıntıyı yaptıktan sonra Hz. Peygamber'in ayak izi gibi nebevî eserlere, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd ve Hz. Şit'in kabirleri gibi kabirlere dair haberlerin tüm Kudüs ehli tarafından seleften halefe aktarma yoluyla sübût bulunduğunu ifade etmiştir. İmam Mâlik'e isnâd ederek “seleften halefe naklin en sahih hadis olduğu” görüşünü aktaran Nablusî, bu şekildeki nakilde hata olmayacağını, buna ancak bid'at sahibinin ya da muhalifin ta'nda bulunacağını bildirmiştir.

Nablusî teberrük kasdı ile ziyaret edilen bu mekânlarla dair bilginin doğru olduğu hususunda da icmâ'ın vuku bulunduğunu ileri sürmüştür.

⁹⁰ İbn Hacer el-Mekkî, *Kitâbu'l-Cevheri'l-munazzam fi ziyâreti'l-kabri's-şerîfi'n-nebeviyyi'l-mükerrrem*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb (Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1372/1999), 31-35.

⁹¹ İbn Hacer el-Mekkî, *Kitâbu'l-Cevheri'l-munazzam*, 31; Nablusî, *el-Hadratu'l-ünsiyye fi'r-rihleti'l-Kudsiyye*, 35.

⁹² Nablusî, *el-Hadratu'l-ünsiyye fi'r-rihleti'l-Kudsiyye*, 129-132.

⁹³ Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Hanefî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Bezdevî* (Dâru'l-kütübi'l-İslâmî, ts.), 2/359.

⁹⁴ Molla Abdüllatif İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-envâr fi usûli'l-fikh* (İbnü'l-Aynî olarak tanınan Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr'in şerhi ile birlikte) (Beyrût-Lübân: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1308), 206.

İbn Melek'in *Şerhu'l-Menâr*'ından⁹⁵ ve Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Mir'âtu'l-usûl*'ünden⁹⁶ icmâ ile alakalı bilgiler nakletmiş, icmâ'ın sübûtu için senedin bilinmesinin ve naklinin şart koşulmadığını ifade etmiştir.⁹⁷

Nablusî bu konudaki icmâ'ı kabul etmeyenlerin icmâ'ın tahakkuk edebilmesi için müctehidlerin ittifakını şart görmeleri sebebiyle karşı çıktıklarını, bununla birlikte ilk devir müctehidlerinin bu mesele hakkında ittifak edip etmediklerine dair bir bilginin bulunmadığını belirtmiş, bunları ilk olarak Takiyyüddin İbn Teymiyye ile öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin ret ve inkâr ettiğini belirtmiştir. Ancak Nablusî'ye göre, halefin seleften nakledip insanların umumunun ittifak ettiği, dillerde şöhret bulan görüşe uymak tercihe şayandır. Zira bu haberleri tasdik eden ilk dönemlerde yaşamış âlimlerle son dönemlerde yaşamış âlimler ve Müslümanların âvâmı batıl üzerinde ittifak etmez. Bu zevâtın sayısı bahsi geçen haberlerin tevâtür seviyesine ulaşması için yeterlidir. Bu bakımdan böyle bir haberin ispatı nefyinden evlâdır. Sağlam bir delil olmadan Müslümanlara hata, iftira, bühtan, yalan isnat etmektense Müslümanların kemal üzere bulduklarına dair bir kabulün esas olması gerekir. Bu haberlerin reddedilmesi dine düşmanlık ve Müslümanlar için hayır yollarının kapatılması anlamına gelir. Nablusî son olarak bu haberlere karşı çıkanları muhatap almış, "Kim bu haberleri ispat için delil talep ediyorsa biz de ondan nefyine bir dayanak talep ediyoruz. İnsaf ve iz'an sahipleri nezdinde insanların her devirde bu husustaki ittifakları ve haber vermeleri en kuvvetli bir senettir." ifadelerini kullanmıştır.⁹⁸

Nablusî, İbn Teymiyye'nin bu eserlere el sürülmesini, mesh olunmasını ve teberrükte bulunulmasını şiddetle reddetmesini, yapanları dalalette olmakla ve cehaletle suçlamasını⁹⁹ da eleştirmiştir. Nablusî "Hacerü'l-esved"i selamlama ve takbîlin meşruiyeti hususunda ittifak bulunduğunu, bu durumun diğer eserler hakkında bir "asıl" teşkil ettiğini bildirmiştir.¹⁰⁰

Nablusî ve onunla aynı çizgide bulunan âlimler tarafından tasvip gören ve savunulan bu ziyaretlerin, yani Mescid-i Aksâ alanı içinde yahut civarındaki söz konusu mahallerle Hz. İbrâhim'in kabrine yapılan ziyaretlerin meşruiyetinin ve söz konusu mahallere dair rivayetlerin güvenilirliğinin Müslümanlar arasında önemli ölçüde kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Konuya dair eserler mütalaa edildiğinde ziyaretlere dair belirli bir usulün yerleştiği de görülmektedir. Mesela Mescid-i Aksâ ziyaretlerine dışardan Hitta, içerden ise Bâbu şerefi'l-enbiyâ kapısından girilerek başlanacağı ifa-

⁹⁵ İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-envâr*, 6.

⁹⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl* (Derseâdet: Şeriketu Sahâfiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1321), 233.

⁹⁷ Nablusî, *el-Hadratu'l-ünsiyye fi'r-rıhleti'l-Kudsîyye*, 131-132.

⁹⁸ Nablusî, *el-Hadratu'l-ünsiyye fi'r-rıhleti'l-Kudsîyye*, 133-134.

⁹⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 27/107.

¹⁰⁰ Nablusî, *el-Hadratu'l-ünsiyye fi'r-rıhleti'l-Kudsîyye*, 129-132.

de edilmiş,¹⁰¹ Mescid-i Aksâ alanındaki ziyaret mekânları sırayla bildirilmiştir, ayrıca Halîl şehri başta olma üzere diğer ziyaret mahalleri sayılmıştır. Eserler arasında farklılıklar bulunmakla birlikte çoğunlukla aynı ziyaret mekânları zikredilmiştir. Ziyaret edilen mekânlarda iki rekât nâfile namaz kılınması, dua ve istiğfar edilmesi tavsiye olunmuştur.¹⁰² Eserlerin bir kısmında her bir mekânda, bir kısmında ise bazı mekânlarda belirli sûrelerin okunması tavsiye edilmiştir. Mesela Hz. Meryem'in mihrabında Meryem Sûresinin okunmasına dair tavsiye tüm eserlerde yer almıştır.¹⁰³ Eserlerde ziyaret mahalleri bildirilirken bu mahallerde yapılan duaların müstecap olduğu hatırlatılmış, bunun tecrübe edilmiş olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁴ Osmanlıca olarak yazılmış olan *Menâsiku'l-Kuds* isimli eserlerde her bir mekânda okunması tavsiye edilen dualara da yer verilmiştir. Diğer eserlerde de ziyaret mahalleri bildirilirken buralarda okunabilecek dualar çoğunlukla zikredilmiştir ki bu dualar genel olarak Hz. Peygamber'den ya da seleften gelen ve çeşitli kaynaklarda yer alan me'sûr dualardır.

SONUÇ

Mescid-i Aksâ ve Kudüs ziyaretleri İslâm tarihinin ilk devirlerinden itibaren yoğun bir şekilde devam etmiştir. Kuşkusuz bu ziyaretlerin en mühim âmili, Hz. Peygamber'den Mescid-i Aksâ'ya ziyarette bulunup bu mescitte ibadet etmenin faziletine dair rivayet edilen hadislerdir. Müslümanlar bu faziletlere nâil olmak için Mescid-i Aksâ'ya gelmiş, mi'rac mucizesinin vuku bulduğu, Müslümanların ilk kıblesi olan bu mescid ile bulunduğu mukaddes ve mübarek toprakları ziyaret etmişlerdir.

Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'yı ziyaretin ve bu mescitte eda edilen ibadetin faziletine dair hadisleri, hadis şerhlerinde izah edildiği gibi fıkıh kitaplarında da mütâlâa edilmiş, nasıl anlaşılması gerektiği hususunda durulmuştur. Bu hadislerden bilhassa Mescid-i Aksâ'da kılınan namazın faziletini bildiren hadisin çeşitli rivayetleri birçok kaynaktan yer almış, bu mescitlerde kılınan namazın daha faziletli olduğu hükmünün nâfile namazlara da şamil olup olmadığı tartışılmıştır. Hanefîler ile Mâlikîler fazilet hükmünü sadece farzlara mahsus kabul ederken, Şâfiîler ile Hanbelîler bu hükmün nâfileleri de kapsadığı görüşündedir. Bazı âlimler bu hükümden

¹⁰¹ Asyûtî, *İthâfu'l-ehissâ*, 1/143; Murâd Nakşibendî, *Nebzetü'l-Menâsik* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Merkez Kütüphanesi, Yazmalar, 10482/113113k1), 55b; *Menâsik-i Hacc-ı Şerif* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Nadir Eserler Koleksiyonu, 2340), 23.

¹⁰² Mücîruddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/15; Asyûtî, *İthâfu'l-ehissâ*, 2/ 63; Şeyh Murâd Nakşibendî, *Nebzetü'l-Menâsik* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Merkez Kütüphanesi, Yazmalar, 10482/113113k1), 56b; *Menâsik-i Hacc-ı Şerif*, 23;

¹⁰³ Mücîruddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/15; Asyûtî, *İthâfu'l-ehissâ*, 2/ 63; Murâd Nakşibendî, *Nebzetü'l-Menâsik* (Vakıflar Genel Müdürlüğü Merkez Kütüphanesi, Yazmalar, 10482/113113k1), 59b; *Menâsik-i Hacc-ı Şerif*, 28.

¹⁰⁴ Mücîruddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl*, 1/54, 56, 164, 2/14, 70, 271, 395; Asyûtî, *İthâfu'l-ehissâ*, 1/ 196, 163, 200, 2/18, 2/62, 63; Murâd Nakşibendî, *Nebzetü'l-Menâsik*, 55b-56a; *Menâsik-i Hacc-ı Şerif*, 23, 32.

yola çıkarak bu mescitte itikâfa girmenin daha faziletli olduğu görüşüne sahip olmuşlardır.

Hz. Peygamber'den Kudüs'te ihrama girmenin faziletine dair rivayetler de konumuz açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu rivayetler ihram ve mîkat mahalline dair fikhî meselelerde esas alınmış, diğer taraftan hac ve umre ibadetleri ile Mescid-i Aksâ ziyaretleri arasında bir bağ kurulmasının âmillerinden olmuştur. Asırlar boyunca birçok hac yolcusu önce Mescid-i Aksâ'ya gitmiş, ziyaretlerini yapmış, sonra yoluna devam etmiştir.

Mescidlerle alakalı ahkâmın bir araya getirildiği ilk eser olan *Î'lâ-mu's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid* başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda Mescid-i Aksâ'da ifâ edilmesi müstehap kabul edilen oruç, tilavet gibi başka amellerden de bahsedilmiştir. Bu ameller bilhassa selefin tavsiye ve uygulamalarına dair rivayetlere dayanmaktadır.

Hz. Peygamber'den ve seleften Mescid-i Aksâ'da ifâ edilen ibadet ve tâat nev'inden amellerin faziletine dair gelen rivayetler yanında, Müslümanların Kudüs ve civarına olan kalbî bağlılıklarını perçinleyen bir diğer önemli âmil ise bu toprakların birçok peygambere yurt olmasıdır. Bu mukaddes şehirde birçok peygamberin makamı, onlarla alakalı olduğu bildirilen mekân, eser ve izler bulunmaktadır. Burada Kudüs'le birlikte civar beldele ve bilhassa Halîl şehrini zikretmek gerekir. Hz. İbrâhim, Hz. İshak, Hz. Yâkub ve bu peygamberlerin hanımlarına ait kabirlerin Halîl şehrinde olduğu rivayet edilmiştir. Kudüs ve Mescid-i Aksâ ziyaretçileri çoğunlukla bu mahalleri de ziyaret etmeyi adet haline getirmişlerdir. Kudüs'le alakalı olarak kaleme alınmış kitaplarda ve bilhassa *Menâsiku'l-Kuds* isimli eserlerde bu mekânlar bildirilmiş, ziyaret esnasında uyulacak usûl hakkında bilgi verilmiştir. Genellikle her bir mekânda iki rekât nâfile namazın kılınması, belirli bir süre okunması, istiğfâr edilmesi, salavat okunması ve dua edilmesi tavsiye edilmiş, buralarda yapılan duaların müstecab olduğu hatırlatılmıştır. Ancak bu mahalleri ziyaret konusu âlim ve fakihler arasında çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Başta İbn Teymiyye ve onun öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye olmak üzere bazı isimler bu mekânlarla alakalı rivayetlerin asılsız olduğunu, bu bakımdan buralara yapılan ziyaretlerin meşrû olmadığını savunmuşlardır. İbn Teymiyye'nin ifadelerinden, onun diğer mekânlarla alakalı rivayetleri tamamen uydurma kabul ettiği ancak Hz. İbrâhim'in kabrinin Halîl'de olmasını muhtemel gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak o ve öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye kabir ziyaretlerini genel olarak uygun görmedikleri gibi, Hz. İbrâhim'in kabirini ziyaretin de meşrû olmadığını iddia etmişlerdir. Bu ve benzeri ziyaretlerin meşruiyetini reddederken sıklıkla zikrettikleri delillerden biri ise Hz. Peygamber'in ancak Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'ya ziyaret kastıyla gidilebileceğini bildiren hadisidir.

İbn Hacer el-Heytemî, Abdülganî en-Nablusî gibi âlimler bu görüşlere karşı çıkmış, ziyaret edilen bu mahallere ilişkin rivayetlerin güvenilir olduğunu, yapılan bu ziyaretlerin de meşrû olduğunu savunmuşlardır. Zik-

redilen hadisteki istisna üslubunu açıklayarak bu hadisin Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ ile bu mukaddes mescitlerde kılınan namazı tazimi beyan ettiğini, bahsi geçen ziyaret mahallerine gitmeyi menetmediğini vurgulamışlardır. Nablusî, bu mahallere ilişkin bilginin selef-ten halefe aktarılmak suretiyle tevâtür derecesine ulaşmış olduğunu ileri sürmüştür.

Kudüs ve civarına yapılan ziyaretler, Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin aziz hatıralarının canlı tutulması açısından da önem arz etmektedir. Peygamberler ve sâlihlerle teberrük meselesi tartışmalıdır. Teberrükü kabul edenler açısından bu mekânlara ziyarette bulunulması ve bu mekânlarda dua edilmesi bu kabilden değerlendirilmektedir. Ancak zamanla asılsız bazı rivayetlerin ve bazı bid'atların yayıldığı da bir vakiadır ki İslâm âlimleri ve fakihler bu bid'atların karşısında durmuşlardır.

KAYNAKÇA

Abdülazîz el-Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Hanefî. *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûlü'l-Bezdevî*. Dâru'l-kütübî'l-İslâmî, ts.

Abdülcebbar Recâ Mahmûd el-Avde. *Mecelletü Câmiati'l-Kudsi'l-meftûha li'l-e-bhâs ve'd-dirâsât*. 18 (01/2010). 259-303.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybanî. *Müsned*. thk. Şuayb Arnaût - Âdil Mürşid vd. Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.

Ahmed Yûsuf Ebû Halebiyye. "Tahrîcu ehâdis-i fezâil-i Beyti'l-Makdis ve'l-Mescidi'l-Aksâ". *Mecelletü Dirâsâti'l-Kudsi'l-İslâmiyye* 2/1 (1998), 54.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nureddin Ali b. (Sultân) Muhammed el-Mollâ el-Herevî. *el-Esrâru'l-merfû'a fi ahbârî'l-mevzû'a el-ma'rûf bi'l-Mevzû'âti'l-kübrâ*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrût: Dâru'l-emâne, Müessesetü'r-risâle.

Altunkaya, Mustafa. "Kudüs Vakıflarının Bugünkü Durumu ve Sûfî Hareketinde İsrâ Algısının Tesiri". *Dînî, Târihî ve Edebî Açından Kudüs*. ed. İbrâhim Çelik vd. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018, 49-63.

Armağan, A. Latif. "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller". *Osmanlı Araştırmaları* 20 (2000), 73-76.

Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer. *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1379.

Asyûfî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Abdilhâlik el-Minhâcî. *İthâfu'l-ehissâ bi-fedâilî'l-Mescidi'l-Aksâ*. thk. Ahmed Ramazân Ahmed. el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme li'l-kütüb, 1982-1984.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Huseyn el-Gitâbî. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1420/2000.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Huseyn el-Gitâbî el-Hanefî. *Umdetü'l-kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsü'l-'arabî.

Bezzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî. *Envâru'l-tenzîl ve esrâru'l-te'vil*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'âşî. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsü'l-'arabî, 1418.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevci'dî el-Horasânî.

es-Sünenü'l-kübrâ. thk. Muhammed b. Abdülkadir Atâ. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcirdî el-Horasânî. *es-Sünenü's-sağîr*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. Karaçi: Câmiatü'd-dirâsâti'l-ilmîyye, 1989/1410.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Mûsâ b. el-Husrevcirdî el-Horasânî. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*. thk. Abdulmu'tî Kal'acî. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Dâru'r-reyyân li't-türâs, 1408/1988.

Bozkurt, Nebî. "Kubbetü's-sahre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/304-308. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. Riyâd: Dâru's-selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 1429/2008.

Cemel, Süleymân b. 'Ömer b. Mansûr el-'Uceylî el-Ezherî. *Futûhâtü'l-Vehhâb bi-tavzîhi şerhi Menheci't-Tullâb el-ma'rûf bi-Hâşiyeti'l-Cemel*. Dâru'l-fikr.

Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî. *Şerhu Muhtasarü't-Tahâvî*. thk. İsmetullâh İnâyetullâh Muhammed-Sâid Bekdâş - Muhammed 'Ubeydullâh Hân - Zeynep Muhammed Hasen Fellâte. Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmîyye, 1431/2010.

Çelik, Amine. *XVII. Yüzyılda Yazılan Osmanlı Hac Seyahatnâmelerinin Tarih Yazımı Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Çiftçi, Mehmet Emin. "Hadislerde Kudüs ve Mescid-i Aksâ". *Journal of Islamicjerusalem Studies* 20/3 (2020), 319-336.

Çiftçi, Mehmet Emin. "Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mi'rac'ta Peygamberlerle Görüştüğüne Dair Hadislerin Tahlili". *Journal of Islamicjerusalem Studies, Mescid-i Aksa ve İsrâ-Mirac Özel Sayısı* 21/3 (2021), 299-312.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdi. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Riyâd: Dâru's-selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 1429/2008.

Ebû'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahman el-'Uleymî el-Hanbelî. *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*. thk. Adnân Yûnus Abdülmecîd Nebâte. Ammân: Mektebetü Dendîs.

Ebüsuûd el-'İmâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ. *Tefsîru Ebî's-suûd İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-kerîm*. Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî.

Erul, Bünyâmin. "Bir Vakıf Şehri Kudüs". *Vakıf ve Toplum* 5 (Mayıs 2017), 23-29.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrût: Dâru'l-ma'rîfe.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-Vasît fi'l-mezheb*. thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm. Kahire: Dâru's-selâm, 1417.

Gürkan, Menderes. "Zerkeşî, Bedreddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/289-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer. *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. (Abdülhamîd eş-Şirvânî ve Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî'nin Hâşiyeleri ile birlikte). Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1357/1983.

Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Sa'dî el-Ensârî. *el-Fetâve'l-fikhiyyetü'l-kübrâ*. el-Mektebetü'l-İslâmîyye.

Hıfzî. *Menâsik-i Kuds-i Mübârek*. (Menâsik-i Hacc-ı şerîf ile birlikte) [y.y., t.y.]

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Amr b. Abdilazîz ed-Dîmeşkî el-Hanefî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. (Haskefî'nin ed-Dürri'l-Muhtâr ve Timurtâşî'nin Şerhu Tenvîri'l-ebşâr'ı ile birlikte) Beyrût: Dâru'l-fîkr, 2. Basım, 1412/1992.

İbn Hacer el-Mekkî. *Kitâbu'l-Cevheri'l-munazzam fî ziyâreti'l-kabri's-şerîfi'n-nebeviyyi'l-mükerrem*. thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb. Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1372/1999.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb b. Sa'd Şemseddin. *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîh ve'd-da'if*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1390/1970.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dîmeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1419.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğni li-İbni Kudâme*. thk. Tâhâ ez-Zeyni vd. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1389-1979.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Raba'î. *Sünen-i İbn Mâce*. Riyâd: Dâru's-selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 1429/2008.

İbn Melek, Molla Abdüllatîf. *Şerhu Menâri'l-envârî fi usûli'l-fikh*. (İbnü'l-Aynî diye bilinen Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr'in şerhi ile birlikte). Beyrût-Lübnân: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1308.

İbn Müflih, Ebû Abdillâh Muhammed b. Müflih b. Muhammed b. Müferric er-Râmînî es-Sâlihî el-Hanbelî. *Kitâbu'l-Fürû' ve meahû Tashihu'l-fürû' li-Âlâuddîn Aliyyi'bni Süleymân el-Murâdî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Müessesetü'r-risâle, 1424/2003.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed el-Kûfî el-Absî. *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsar*. Lübnan: Dâru't-tâc, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409/1989.

İbn Teymiyye, Şeyhülislâm Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm. *Câmi'u'l-mesâil*. thk. Süleyman b. Abdillâh el-'Umeyr, Muhammed Ecmel el-İslâhî. Riyâd: Dâru i'tâ'âtî'l-ilm, 1440/2019.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Mecciddîn b. Abdisselâm el-Harrânî. *İktizâu's-sırâtî'l-müstakîm li-muhâlefeti ashâbi'l-cehim*. thk. Nâsır Abdülkerim el-Akl. Beyrût-Lübnân: Dâru'l-âlemi'l-kütüb, 7. Basım, 1419/1999.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Mecciddîn b. Abdisselâm el-Harrânî. *el-İhnâiyye (evi'r-Red ale'l-İhnâi)*. thk. Ahmed b. Mûsâ el-'Anzî. Cidde: Dâru'l-Harrâz, 1420/2000.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Mecciddîn b. Abdisselâm el-Harrânî. *Kitâbu Kâ'idetin 'azîmetin fi'l-fark beyne 'ibâdâti ehli'l-İslâm ve'l-îmân ve 'ibâdâti ehi's-şirk ve'n-nifâk*. thk. Süleymân b. Sâlih el-Gusn. Riyâd: 3. Basım, 1418/1997.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Mecciddîn b. Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsim. el-Medînetü'l-münevver: Mecma'u'l-melik Fahd li-ttbâ'ati'l-muhhafî's-şerîf, 1416/1995.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Fezâilu'l-Kuds*. Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1400/1980.

İbnü'l-Hâc, Abderî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Abderî el-Fâsî el-Mâlikî. *el-Medhal*. Dâru't-türâs.

Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâ'i'u-sanâ'i fi tertîbi's-şerâ'i'*. Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2. Basım, 1406/1986.

Karga, Bilge. *Hıfzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Mir'at-ı Kudüs (İnceleme ve Metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Kaya, Halil. "Mescidü'l-Aksa ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Dîni, Târihi ve Edebî Açından Kudüs*, ed. İbrâhim Çelik vd. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018, 37-42.

Kazvînî, Ebü'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim er-Râfi'î. *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz el-ma'rûf bi's-Şerhi'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed 'İvad - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrût-Lübnân: 1417/1997.

Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye, Takiyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kudûrî, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân. *et-Tecrîd li'l-Kudûrî*. thk. Muhammed Ahmed Serrâc Ali Cum'a Muhammed. Kahire: Dâru's-selâm, 1427/2006.

Makdisî, Şihâbüddîn Ebî Mahmûd İbn Temîm. *Müsîru'l-gurâm ilâ ziyâreti'l-Kuds ve's-Şâm*. thk. Ahmed el-Huteymî. Beyrût: Dâru'l-cil, 1994/1415.

Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Abu Dabi: Müessesetü Zâyid b. Sultân âl-i Nehyân li'l-A'mâli'l-Hayriyye ve'l-İnsâniyye, 1425/2004.

Memiş, Şerife Eroğlu. "Nebzetü'l-Menâsik: en-Nakşibendî el-Murâdî'nin Hac Rehberi'nde Kudüs Bahsi". *Dîni Tarihi ve Edebî Açından Kudüs*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018, 169-197.

Memiş, Şerife Eroğlu. "XVIII. Yüzyılda el-Halil Kentinde Bir Sofra: Simâtü'l-Halil". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 40/69, (2021), 188-233. <https://doi.org/10.35239/tariharaştırmaları.720707>

Menâsik-i Hacc-ı Şerif. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Nadir Eserler Koleksiyonu, 2340.

Merdâvî, Alâuddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Süleymân ed-Dımeşkî es-Sâlihî el-Hanbelî. *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

Mervezî, Ebü Abdullâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc. *İhtilâfu'l-fukahâ*. Riyâd: Edvâu's-selef, 1420/2000.

Molla Hüsrev. *Mir'atu'l-usûl*. Derseâdet: Şeriketu Sahâfiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1321.

Muhammed el-Emîr el-Mâlikî. *Davu's-şümû' şerhu'l-Mecmû fi'l-fikhi'l-Mâlikî*. thk. Muhammed Mahmûd Veled Muhammed el-Emîn el-Mesûmî. Moritanya-Novakşot: Dâru Yûsuf b. Taşfîn, Mektebetü'l-İmâm Mâlik, 1426/2005.

Murâd Nakşibendî. *Nebzetü'l-Menâsik*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Merkez Kütüphanesi, Yazmalar, 10482/113113k1.

Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahih*. Riyâd: Dâru's-selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 1429/2008.

Nablusî, Abdülganî el-Hanefî. *el-Hadratu'l-ünsiyye fi'r-rıhleti'l-Kudsıyye*. thk. Ekrem Hasen el-Ulebî. Lübnân-Beyrût: el-Mesâdir, 1411/1990.

Nesâî, Ebü Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali İbn Sinân. *Sünenü'n-Nesâî*. Riyâd: Dâru's-selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 1429/2008.

Nevevî, Ebü Zekerıyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. (Sübki'nin ve Mutî'î'nin et-Tekmile'si ile birlikte). Dâru'l-fikr.

Nevevî, Ebü Zekerıyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. *Kitâbu Metni'l-izah fi'l-menâsik*. Beyrût-Lübnân: Dâru'l-kütübî'l-ilmıyye, 1405/1985.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Ravzatu'l-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrût-Dımaşk-Ammân: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1412/1991.

Nizâmeddîn Burhânî el-Belhî vd. *el-Fetâve'l-Âlemgîriyye el-ma'rûfe bi'l-fetâve'l-Hindiyye*. Bulak: el-Matbaatu'l-kübâ el-emîriyye, 2. Basım, 1310.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme. *el-Mebsût*. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1414/1993.

Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1410/1990.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şâfî. *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rife meâni elfâzi'l-Minhâc*. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994.

Şürübülâlî, Hasen b. Ammâr Ali el-Mısırî el-Hanefî. *Merâki'l-felâh şerhu metni Nuri'l-izâh*. el-Mektebetü'l-'asriyye, 1425/2005.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Selâme el-Ezdi el-Hacri el-Mısırî. *Şerhu Muşkilu'l-âsâr*. thk. Şuayb Arnaût. Müessesetü'r-risâle, 1415/1994.

Uslu, Özge. *1144 Numaralı Kudüs-ü Şerif Surre Defteri (M. 1620-21/H. 1030)*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır eş-Şâfî. *Î'lâmu's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid*. thk. Ebü'l-Vefâ Mustafâ el-Merâğî. el-Meclîsu'l-a'lâ li'ş-şuûni'l-İslâmîyye, 1416/1996.

Zenâtî, Enver Mahmûd. *Menâsiku'l-Kudsi's-şerîf*. Kahire: Dâru'l-ufuki'l-'arabiyye li'n-neşr ve't-tevzî', 2009.

Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf el-Mısırî. *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*. thk. Tâhâ Abdürraif Sa'd. Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1424/2003.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Ahmed b. Süleymân b. Eyyûb ve Mecmû'a min talebeti'l-'ilm. *Mevsûatu Beyti'l-Makdis ve Bilâdu's-Şâm*. Kıbrıs: Merkezi Beyti'l-Makdis li'd-dirâsâti't-tevsîkiyye, 1434/2013.

“Heli'z-zehâb ile'l-Mescidi'l-Aksâ min erkânî'l-Hac”. *İslâmweb*. Erişim 21 Ocak 2022.

هل الذهاب إلى المسجد الأقصى من أركان الحج - إسلام ويب - مركز الفتوى (İslâmweb.net)

Muhammed Ayyâş el-Kubeysî, “Takdîsu'l-Hac”. *Alarab*. Erişim 21 Mart 2022.

<https://alarab.qa/opinion/22/09/2015/662828-D8%AA%D9%82%D8%AF%D9%8A%D8%B3-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AC>

Muhammed b. Nasr Ebî Cebel. *Câmi'u ahkâmi'l-mesâcid*. Erişim: 15 Şubat 2022. <https://ketabpedia.com/%D8%AA%D8%AD%D9%85%D9%8A%D9%84/%D8%AC%D8%A7%D9%85%D8%B9-%D8%A3%D8%AD%D9%83%D8%A7%D9%85-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D8%A7%D8%AC%D8%AF/>

Nâfîz Ebû Hasene. “Beytü'l-Makdis/Takdîsu'l-Hacc”. *alahednews*. Erişim 10 Ocak 2022. <https://archive.alahednews.com.lb/alahed.org/archive/2003/0310/educ/doc8.htm>